

प्राचीन नेपाल ANCIENT NEPAL

संख्या १८०
वैशाख २०६५

Number 180
April 2012

सम्पादक मण्डल
प्रधान सम्पादक
भेषनारायण दाहाल
सम्पादक
भरतमणि सुवेदी
रामबहादुर कुँवर
श्यामसुन्दर राजवंशी

Editorial Board
Chief Editor
Bhesh Narayan Dahal
Editor
Bharat Mani Subedi
Ram Bahadur Kunwar
Shyam Sunder Rajbamshi

विषय-सूची Contents

अंग्रेजी खण्ड English Section

Cultural Dynamics of Urban Pokhara Dr. Hari Shrestha.....	1-5
Preliminary Report on Khoksar Excavation in 2061/2062 B.S. (2004/2005 A.D.) Prakash Darnal	6-40

नेपाली खण्ड Nepali Section

गलत इतिहास लेखनको पुनरावृत्तिमा “पूर्व मध्यकालका अभिलेख” संग्रह पनि श्यामसुन्दर राजवंशी.....	४१-५५
पुरातत्त्व विभागको गतिविधि आ.ब. ०६७/६८ सविता न्यौपाने (पौडेल)	५६-६२

Cultural Dynamics of Urban Pokhara

- Dr. Hari Shrestha

Pokhara is a beautiful valley with a solitary town of the same name in the central hill of Nepal. It lies on the lap of lofty and fascinating ranges of snowy mountains called Annapurna with lovely Machhapuchhre. These beautiful mountains rising just above the Pokhara valley remain not only sources of pristine beauty but also as sources of myths, legends and facts on the origin of the valley. For a long time it was a mystery as to how Pokhara valley was formed and why there are so many large boulders at the upper end of the valley. One of such legends presents an interesting story that tells us how the powerful Puranic hero, Bhimsen threw these boulders from Machhapuchhre, the Fishtail mountain. Recent discoveries have led geologists to conclusions indicating that the legends have some truth to them. In fact, the huge boulders at the upper end of the valley did come from Machhapuchhre with the catastrophic debris flow event which was responsible for the deposition of Pokhara gravel about ten thousand years ago. The more recent of another, less powerful flow was about seven hundred years ago. Having many charming lakes and enchanting Himalayas around, Pokhara has become one of the most beautiful towns of Nepal with its central location in the middle of the country. Apart from this, the geological structure of the valley and the unique ethnic-cultural mosaic seem to be more interesting and enchanting for the observers.

The history of Pokhara dates back to the late medieval period. The art form and the architecture of the temples in Pokhara are not very old and

indicate the recent origin of the town (Tucci, 1971: 41). The settlement in Pokhara plains is expected to have started at an undetermined point of time (approximately four hundred years ago) when the strategic importance of the *fort settlement* was in the phase of declining and in its place a new strings of small towns were emerging in the lower valleys. During the medieval period (879-1768), the *fort settlement* in close proximity to Pokhara remained as the base of early habitation in the valley. Because of the murky political situation of distrust and rivalry, there was no significant settlement in Pokhara during medieval period. Till the end of the medieval period, most of the settlements in Nepal were concentrated in fortified hills known as '*kot*' for the sake of defense. Lower places were not favoured for settlements on account of their weaker strategic location and their humid and malarial climate (Gurung, 1985: 175). It was only after the unification of Nepal in the late eighteenth century, the strategic importance of fort settlements declined and lower places like Pokhara grew to become large settlement.

The socio-cultural process as the main features of urban Pokhara with its somewhat weaker rural base resulted in the evolution of urban culture in the town, which brought into being through a historical process. The socio-cultural backbone of Pokhara was formed by various groups of people who came and settled there in different periods of history. Three distinct growth phases and three prominent forces were responsible through which the social and cultural landscape of Pokhara came into existence (Shrestha, 2000: 102).

The people of Hindu occupational caste initiated the first phase as they started to grow rice in the fertile but unhealthy lowlands of the valley (Shroeder, 1977: 52). Some low caste laborers settled in the hills above the mosquito zone and cultivated rice fields in the valley during daytime. If they returned up the mountain at night they could easily escape malaria (Mierow, 1997: 4). This initial agricultural activity led to the permanent settlement in the valley later on. With the end of harsh and inhospitable ecological condition, gradually the Hindu people descended from the nearby fort settlements started occupying the valley bottom. Settlement was established at Batulechaur earlier in comparison to other parts of the valley. The establishment of the winter capital at Batulechaur by Kulamandan Shah (Jagati Khan), the then king of Kaski, further played the role of attracting people to settle down in the valley. This new movement laid the foundation for 'castle settlement' that further led to the growth of Pokhara as an administrative centre. The ruling class Chhetris accompanied by the Brahmans and the people of occupational caste first started the social and cultural activities with small settlements near Batulechaur and Lamachaur, Bindubasini, Miruwa, Parsyang, Maswar, Baidam, Phulbari, Kundahar, etc. These settlements were supported entirely by the agricultural mode of production. A fair percentage of minstrels Gaines at Batulechaur even today may be due to the past royal patronage when Batulechaur was the seat of the Kaski ruler (Gurung, 1965: 111).

The second phase proved to be the turning point for the growth of Pokhara town. In 1752 AD, just before the beginning of the unification of the kingdom, the then ruler of Kaski brought the first batch of Newar settlers from Bhdgaon for metal workers and builders, which marked the beginning of Newar migration to Pokhara (*Ibid*: 133). The Newar people initiated the market culture by

building up a trading and commercial network in the *bazar* (market) settlement with special features of Newari architecture and city planning typical of Kathmandu Valley (Sharma, 1989: 220). With this new movement the periodic exchange of goods was gradually replaced by permanent commercial *bazar* system based on cash and credit flow. The geographical location of Pokhara in the trans-Himalayan trade route also favoured it to grow as an important trading centre that led to the physical expansion of the town. The market culture initiated by the Newars brought far-reaching impact on the socio-cultural process in Pokhara and peripheral areas as well. Next to the Newars, the Thakalis migrated to Pokhara from upper Kaligandaki region in around 1846 A.D. (Gurung, 1965: 108). Due to outstanding aptitude for business and trade the Thakalis became successful to establish a strong socio-economic network in Pokhara. They also imported a typical system of rotating credit association called *dhikuri* that became very much popular in other ethnic and caste communities later on. The Thakalis introduced trans-Himalayan culture influenced by Bon-Po Shamanism in the urban complex of Pokhara. Similarly the *Churautes*, the Europoid origin Muslims, also appeared in Pokhara as bangle (*chura*) seller and they introduced Muslim culture with a mosque in the town.

The third phase that brought further remarkable changes in the growth process of Pokhara started in between early sixties and early seventies. With the eradication of malaria from the valley, the new settlers from the surrounding hills started to come down to settle in the valley. Among the hill people, the migration of Gurung was quite phenomenal since they were the demographically predominant tribal people living in the hills around Pokhara (Gurung, 1965: 108). Opening of highways and air service, development of urban amenities and the changed status of the Gurung ex-servicemen

and other middle class people outside the region largely accelerated the high percentile growth of the town population. The returning Gurkhas as agents of cultural diffusion and change came to know the importance of modern education for better future and a new way of life. This change in their thinking led to the large influx of Gurung migration from the hills to Pokhara. The Gurungs have since emerged as a leading social and cultural force in the town.

The three major events as stated above resulted in the growth and evolution of urban culture in Pokhara forming three distinct layer of cultures belonging to three distinct caste and communities (Shrestha, 2000: 105). The first layer is of the rural culture, which was initiated by the Hindu people accompanied by the occupational caste. These people are believed to have moved first towards the valley bottom with agro-based rural culture demonstrating distinct features of rural ways of life. As encouraged by the Hindu ruler for settlement and reclamation of unsettled land in the valley, the Brahman and Chhetris laid the foundation of farm-based rural culture influenced by Hinduistic tradition and customs. The land granted by the king to the temples and to the communities of royal favour supported for the emergence of temple settlement of the Brahmans and *castle settlement* of the Chhetris as the typical component of urban culture in the town. The castle and temple settlement began the formative phase of urban culture with a feature of specific caste affiliation that emerged in certain area and location (Shrestha, 2000: 103). In due course, the settlements scattered in lower plains kept rural, farm-based culture. And the houses plastered with mud and clay painted by red-ochre correspond to the primitive residents of rural settlements in the town complex (Gurung, 1965: 128).

Shrines of Hindu gods and goddesses represent its earliest features in the urban complex. Under the royal patronage, the Hindu gods and

goddesses as the governing deity played dominant role in the life of the city people. The social and economic network with specific role for high caste Brahmans and the people of occupational caste represents distinctive characteristic of the rural or semi-urban culture in the town. A large area of rural location is still occupied by agricultural fields with dispersed settlement of Brahman and Chhetris and the people of servicing caste. The presence of occupational caste people in the rural settlement is quite phenomenal. It represents the hierarchical and occupational specialties of the Hindu social structure.

The farm-based rural culture of Pokhara is primarily concerned with the maintenance of proper relations with supernatural beings in the forms of gods and goddesses, ancestral spirits and malevolent ghosts. The *masta* culture of Western Karnali River basin imported by the Chhetris remains as an essential component of rural culture in Pokhara (Gaborieau, 1976: 19). It also indicates the mobility of Khasa people in this region with their long-standing tradition of *masta* culture in the form of tutelary deity. The most outstanding significance of rural fairs and festivals was to promote contact between people when commercial and other forms of free contact was lacking; economic exchange was closely linked to religious gatherings.

The second layer was the urban culture that was introduced by the Newar people. The Newars best equipped with the diversified economy and highly advanced culture of Kathmandu Valley imported the market based urban culture in the town. The people associated with urban culture first initiated typical urban style houses of baked brick structures and tiled roof. The town layout of compact settlement in linear pattern linked with one another with common walls demonstrated more urban features. Another feature of urban settlement was the division of the town into a number of localities

known as 'tol' indicating the Newari model of urban planning as in Kathmandu Valley. The urban Newars in Pokhara erected numerous Hindu and Buddhist shrines across the road junction, which also played important role for faster growth of the town. The Newars introduced various fairs and festivals as an essential part of urban life with their own distinctive traditional flavour. To support the urban system, the urban layer also introduced the service of barbers (*napit*), sweeper (*pore*), laundryman (*dhobi*) and butcher (*kasai*) for the first time in the town. Thus, the urban layer gradually appeared to be the backbone culture of the town.

The third layer of hill culture is regarded to be the newcomer to the town. Basically, the hill culture represents the ethnic culture adopted by the Gurung, Magar, Thakali, Tamang and other hill minorities. The hill culture heavily influenced by Shamanistic religion and Tibetan Buddhism has long-standing tradition in the region. As the migration process of the hill people accelerated the hill culture became one of the major socio-cultural forces in the urban complex. The hill culture represented in the city of Pokhara is also distinctly visible in terms of settlement pattern, social network and value system. It has introduced clustered settlement belonging to the distinct community or culture from the hills, although the Thakalis can be taken an exception to this type of settlement. As a business community, it is desirable for the Thakalis to live in mixed settlement distributed in different locations of the town (Chhetri, 1987: 50). The ethnic people from the hills are divided into many clans even though it does not reflect the caste culture in the hill communities. Cross-cousin marriage is one of the most distinctive common features among the hill migrants, which distinguishes them from other cultural groups. Besides, the rites and rituals as regulated by the Shamans and Lamas are also markedly different from that of the others. As

associated with the foreign army service, many hill migrants first introduced aspects of modernity in terms of housing styles, modern gadgets and equipment, interior decoration, and western style of fooding and clothing in the town.

The culture in Pokhara seems to have developed and processed passing through three distinct phases or events. The first phase marked the beginning of the superimposition of Hindu culture with royal patronage. With the arrival of Hindu and Buddhist Newars, the second phase turned towards the process of assimilation among the people from different ethnic-cultural background. And, after the migration of the hill people, the third phase appeared with more complex form of social and cultural tradition that resulted in the growth of ethnic revivalism and identity consciousness as unique phenomena in the urban complex.

The urban culture of Pokhara represents a combination of three distinct cultural layers. There is a general tendency to highlight only those cultures, which are based on the great tradition of Hinduism and Buddhism. The indigenous beliefs and faiths as a "Third Column" of Nepali culture are yet to be explored analytically. Pokhara represents the realities of national phenomena introducing three layer culture consisted of the urban (Newari), rural (the *pahadi* Hindu) and the hill (ethnic or indigenous) culture as a typical co-existence and combination of the three in the urban complex with their own socio-cultural network and religious beliefs and practices (Shrestha, 2000: 169). Interaction among these three culture groups has initiated a process of change in the pattern of urban culture in Pokhara. Pokhara by the late twentieth century represented various ethnic, religious, linguistic-cultural traditions creating and promoting a 'melting-pot' situation without losing a group specific cultural character. The three layer culture and cultural trends in Pokhara have the potential to play a model for similar other settings that are in the making in Nepal.

References :

- Barth, F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little Brown, 1969.
- Chhetri, D. B. *Documents on Nepal*. Vol. 1. Pokhara: Parbati Chhetri, 1998.
- Chhetri, R. B. "Migration, Adaptation and Socio-Cultural Change: The Case of Thakali in Pokhara". In James F. Fisher (ed.) *Occasional Papers in Sociology and Anthropology*, 1 (1987)
- Gaborieau, Marc. "Preliminary Report on the God Masta". In *Spirit Possession in the Nepal Himalayas*. New Delhi: Vikas Publishing House, 1976.
- Gurung, Harka. "Pokhara Valley: Nepal Himalaya A Study in Regional Geography" PhD diss. University of Edinburg, 1965.
- Gurung, B. S. "Pokhara : A Study in Urban Geography" PhD diss. Ranchi University, 1985.
- Mierow, Dorothy. *Thirty Years in Pokhara*. Kathmandu: Pilgrims Book House, 1997.
- Shrestha, Hari. "Growth of Urban Culture in Pokhara". PhD diss. Tribhuvan University, Nepal, 2000.
- Schroeder, Robert F. "Ecological Change in Rural Nepal: The Case of Batulechaur" PhD diss. University of Washington, 1977.
- Sharma, P. R. *Urbanization in Nepal*. Honolulu: East-West Population Institute, 1989.
- Tucci, G. *Journey to Mustang*. Trans: Diana Fissel, Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar, 1971.

Preliminary Report on Khoksar Excavation in 2061/2062 B.S. (2004/2005 A.D.)

- Prakash Darnal

Geographical situation

The excavation site of Khoksar is located in Sagarmatha zone, Saptari district, Khoksar Parbaha village development committee, ward no. 6 of Kanakpatti village. It is situated between 86°28' N to 87°07' N longitude and 26°24' E to 26°47' E latitude. It is bounded by: Udayapur district on North, Siraha district on West, Sunsari district on East and Naredigar Praganna of the Saharsa district of Bihar (India) on South. There are Banawari and Khando rivers, originated from Chure hill and flowing from north towards south. It enters India passing through Tilathi village of Nepal (Map No. I).

Location of the site

There is flight service from Kathmandu to Rajbiraj. It is the capital of Saptari district, which is also connected by road. Khoksar is 14 km away from Rajbiraj and located on the foothill of Chure. There is a crossroad at Traffic chowk and the road leads to Khoksar site via Kanakpatti village, which is further 2 km. from the chowk and the road toward south leads to Indian border (Map No.II).

Historicity

Saphalya Amatya has mentioned about Khoksar as Kancha Khoriya (Gadhi) and Chandrabhaga ruins. He had emphasised to excavate the ruins because he assumed it as fort, palace and temple (Amatya, S, 1979,15).

After a decade Rajesh Mathema explored this site. In his report, he had explained about the remains of walls, mounds and temple's ruins. He had also reported that stone artifacts seemed to belong to the period of Sen dynasty but the remains underneath could be the evidence of Kusan and Gupta period.

Previous Work

Kumar Lal Joshi had published a report on "Prachin Bhagnabaseshko Purattatik Anwesana" in Kantipur Koseli in 2054 Chaitra 22. He has written that mound was spread over five to seven Bigha of land. The mound seemed sloped toward south west. There is dry stream Yekagadhi between southwest mound and exterior wall. Due to incessant rain in Asadh of 2054 B.S. Yekagadhi got flooded and it washed away the southwest structure, exposing beautiful carved brickworks. The exposed brick wall was 31' 8" long and its height was nearly 10'. It was accidental finding, which could be of a sanctum of an ancient temple. The exposed carved bricks, which contained motif of flora and geometric design, reminiscent the carved bricks of Lori Kudan of Kapilvastu dated 8th -9th cent. A.D. Finding of brick well, ruin of palace, pottery and terracotta animal figurine on surface, assessed the mound an ancient settlement. He has suggested ultimately, excavating the mound to know what exactly it is.

In 2054/55 B.S. fiscal year, Department of Archaeology had constructed a Gabion wall for the protection of ancient structures.

Accidental finding of the ancient mound fascinated the present author to visit there in 2056/10/3 and presented a report on a workshop 'Archaeology and restoration' organized by Alliance Francaise, Thapathali in 2002, March 1st.

According to the annual program of Department of Archaeology's 2058/59 B.S. fiscal year a team of U.Acharya and P.B. Shrestha were deputed for survey and trial excavation. The team found the mound spread over 30 Bigha area. They also surveyed the exposed mound, giving point from A to Z (excluding I and O) and laid grid over 50m *450m. Point f and I, has been marked as zero (95.076) and highest (100.00) in grid. They excavated H6 (1), H6 (4) and G6 (3) and found structure (Drawing No.III).

The Site and the Environs

Sano Gadhi

It is located on the southern side of the Kanakpatti village. It is a thick forest, visible when passing through the village. Inside the forest, dressed stones have been scattered. It shows that, there was some monument in the past (P.No .3).

Ancient Well

It is an ancient well, made of bricks and situated in Kanakpatti village. The land belongs to Bishari Chaudhari. The well is 332 cm depth and 21 cm width. It has 160 cm diameter and 40 courses of brick. The size of the brick is 24*13*7 cm (P.No. 4).

Mound and ruins

When passing towards north through Kanakpatti village, we come across to the dry Gadhi Khola, which is also called Yekagadhi Khola. It flows to east and joins with Khando River. But

the west side is deepening by it intercepting in the middle of the mound exposing structure on north and fortification wall on south. The stream which comes from west dam is called Khud-huriya. It joins with Gadhi Khola in the mid way and mixes with Khando River as Gadhi khola. The fortification wall on the south of Gadhi Khola and Khud-huriya Khola runs from exposed structure (east) to dam (west) as parallel of north structure and wall (P.No. 5). It is 340 m in length.

There is a wall alignment after 110.5 m of exposed structure (Drawing No.IV) near Gadhi Khola where it intercepts from north (P.No. 6). The alignment extends to 100 m on north, making Khayar Tree in the middle and turns to 80 m east near Bamboo trees (P.No. 6 a).

Numbers of potsherd, pot and terracotta animal figure have been found on the section of west side mound separated by Gadhi Khola. Terracotta Hukka, Chilim (P.No.7) and grey ware spouted pot was found on the section of Khud-huriya Khola near the west dam (P.No.7 a).

Fragments of stone sculpture were collected from the ruin of bricks, which was dug for the pond, but later it was abandoned because of flood. Those sculptures have been kept in front of exposed structure.

Besides exposed mound, four more ruins and ancient well have been discovered in the northern forest. About 20 minutes walk from the main mound, there is a ruin laying with brick, dressed stones and carved Amalaka. The sculpture of Dancing lady which is now in Rupani, was believed to be brought from here (P.No.7 b).

There is another ruin just behind it. It is a little higher than the previous ruin with bricks and stones. One of the stone has image of Yaksya and a deity (P.No.7 c).

There is a foot-path for Chandrabhaga from the dam side. A small ruin with stone, can be seen on the right hand side and a pond on the left.

After a while, a trail on the right hand side goes to ancient well in the forest. It has 126 cm diameter. Its width and height is measured 112 cm and 165 cm respectively. Some portion of the well is already destroyed (P.No. 8).

The largest ruin has been discovered a few meters northeast from the well. It has foundation of bricks and stones (P.No.9). It is the last slope of the archaeology site, behind which, flows Banwari River. Numbers of stones are scattered here with flower motif and many other carvings (P.No.9 a).

Chandrabhaga

It is the famous archaeological place situated on north side of Khoksar. It is two hour walk away from the Khoksar. After passing Banwari stream, comes the Chandrabhaga stream. Then following this stream to the north, we have to climb the hill and pass through the North Slope. While descending to the stream, ruins with bricks and stones can be seen on the surface of the forest. The stone sculpture of door jambs like Rajdevi of Rajbiraj are scattered (P.No.10). Platform of stones was also discovered (P.No 11). There is inaccessible cascade formed by Chandrabhaga stream. Near this area has the ruins of Chandrabhaga Temple, The carved and dressed stones carried by stream helps to identify the site. Some stone sculpture like legs part only (61*36 cm) (P.No.12), Feet (39*26 cm) (P.No.13), stone pipe (57*17 cm), black stone carving (40*20 cm), stone with railing motif (28*20 cm) (P.No.14), Jalhari (27*20 cm) (P.No. 15) and unidentified sculpture have been found. A stone sculpture having three head (55*23) was carried to Bhikhari Chaudhari 's house for safety because he had unidentified sculpture (Lokeswor ? 58*34) which was also brought from the same place. Saphalya Amatya has mentioned two sculpture, Bhairav and Rajarani, carried to Kathmandu (Amatya,2035/36) from Chandrabhaga. Besides this, most of the stone fragments including octagonal pillar (Shiva Linga) have been brought to

Shambhunath temple from this place. The ancient geography of India written by A. Cunningham has mentioned about the Chandrabhaga or Chenab river (Cunningham,1975,196). Whether this place has any affiliation with Chandrabhaga (Chenab) or not, is in fact, not yet studied or known. But it seems very interesting to explore or investigate on it further.

Kanchha Khoriya Gadhi

Gadhi is synonymous of fortress. Kanchha Khoriya Gadhi is located on the top of the hill .It is on the left bank of Khando river which is across the dam. It seems to be fortress with bricks and stones around and the moat in the middle on the top of the hill (P.No.16). It was mentioned in the "Mechi dekhi Mahakali 1" and in the article of Saphalya Amatya's "Saptariko Chandrabhaga Ra Kanchha Khoriyaka Bhagnabasheshharu".

Shambhunath Temple

It is in Shambhu V.D.C. ward no 1 of Kanchandaha village, 2 km south of Khoksar site. The temple is famous for Shambhunath (Shiva linga), which is actually granite octagonal pillar (P.No.17). It is 164 cm high. Its bottom diameter is 104cm and top is 30 cm. This pillar including stone Amalaka, carved cornice, door jamb, Ganesh, Devi, Jalhari and carved floral motif are significant remains of artifacts brought from Chandrabhaga (P.No.18). The floral motif of stone is similar to motif of exposed structure of Khoksar.

Excavation

After studying the previous work and surveying the site, two main objectives were set for excavation. The first objective was to find the alignment of the southwest corner of the exposed structure. It would show evidence what actually the structure was constructed for. The second was to excavate at the highest point to know the stratigraphy of the site. The name of the Khoksar site was abbreviated in KKR .

Methodology

The methodology to excavate the KKR site was used area excavation .G3 and H3 square (10*10 m) was in the highest-level point of 100 (P.No.18 a). Here each quadrant has been described in detail .

Quadrant No. I of G3 square

Its reference level was 98.840 when digging started. The color of the mud was grey, yellowish and brown. It was hard and contained brick-bats, stones and pebbles. After digging 30 cm, stone pavement appeared (P.No.19). The potsherds were red ware with incise, dot and applique motif. Iron chisel and dowel was antiquity found from this quadrant.

Quadrant No. II of G3 square

The color of the mud was grey, brown and yellowish. It contained Patal Kumhar (roots), brickbats, pebbles, potsherds and stones. The mud was hard. The digging was done till 64 cm. The potsherds were only red ware. The quadrant was covered with stones but its northern side was lower than the southern side (P.No.20). The stones of the lower side were joined by nine iron dowels (P.No.21). Two stone was engraved (7*6, 5*4 cm) (P.No. 22, 23). Two carved fragment of brick, a piece of stone fragment with flying Gandharva (12*7) (P.No.24), a carved stone (12*7) (P.No.24 a) and four other iron dowel were found from this quadrant.

Quadrant No. III of G3 Square

Its color of mud was grey and composition hard. It contained red ware potsherds, pebbles, brick-bats and stones .The digging ended at 21 cm only because of dressed stones existed on the surface (P.No.25). One piece of iron was found here. But this quadrant seemed the center of stone pavement court, because of finding engrave of bow and arrow (12*12) (P.No.26). Another engrave (15*11) was like zero on a boat (P.No.27).

Quadrant No. IV of G3 square

It contained pebbles, roots, potsherds, brickbats and stones. Its mud color was gray and yellow. It was compact but not hard. All the potsherds found were red ware. Digging was done till 44 cm. More than two layers of boulder stone were noticed on the east and south side and very thinly paved on the north side (P.No.28). Eleven iron dowels, two terracotta beads (P.No.29,29 a), iron drill bit (P.No.30), copper bangle and iron piece were the antiquities found from this quadrant .

Quadrant No. I of H3 square

This quadrant contained brick-bats pebbles, potsherds, patal kumhar roots, shell and stones. The color of the mud was grey and yellowish. Its mud was dry and compact but not hard. There was stone on southern side but while dug till 80 cm three layer of dressed stone pavement appeared on north side also. This side was lower than south (P.No.31). Potsherds were mostly red ware and few were grey. A fragment of stone image with head cap (14*8 cm) (P.No.32), carved stone (6 cm) (P.No.33), four irons dowel (P.No.34), carved bricks and a mud piece of sculpture (13*11 cm) (P.No.35) were the antiquities from here. There were three engrave stone (13*8, 15*6, 12*5) (P.No.36,37,38) and a marker stone (10*8 cm)(P.No. 39) .

Quadrant No. II of H3 Square

It contained brickbats, pebbles, roots, potsherds and stones on the surface. The color of the mud was grey and yellowish. Its mud was compact but soft. The dominant potsherds were red ware but grey ware was very few. The digging ended at 66 cm. There was three layer of stone pavement, first was small stone, second boulder and third dressed stone (P.No.40). The three stone was found engrave like flag (15*9, 15*10 & 14*10) (P.No.41,42) .The antiquities were three iron dowels, an iron nail (P.No.43) and a stone fragment of sculpture (P.No.44).

Quadrant No. III of H3 Square

It contained roots of patal kumhar, brick-bats, pebbles and stones (P.No.45). The color of the mud was grey and it was compact but soft. The digging was done till 48 cm. Some stones on south side were components of monument (P.No.46). The quadrant was covered with dressed stone mostly on southern side. Red ware and grey ware potsherds were found but red ware dominated. Two iron dowel was found. Three engrave (15*9 & 8*7, 9.5*4) was also discovered from this quadrant (P.No.47,48).

Quadrant No. IV of H3 square

The reference level of this quadrant was 100, the highest deposition point. It contained roots of patal kumhar, brick-bats, pebbles and stones. The mud color was grey. This quadrant was covered with dressed stones (P.No.49). Red ware and grey ware potsherds were found but mostly were red ware. The digging ended at 24 cm only. Eight engrave had been found from this quadrant (6.3*3, 7*2.5, 11*4, 14*10, 14*11, 18*11, 20*13, 6.5*8 cm) (P.No.50, 51, 53, 54, 55, 56, 57) Among them two engrave were peacock which are quite important. One of the stone (55*40 cm) was mark, which had 6*4 cm hole, and a small stone was joined on it. A broken iron chisel was the only antiquity from it (P.No.58).

Quadrant No. I of G6 square

This quadrant was selected to know the alignment of the south west exposed structure. The surface was sloped towards south (P.No.59). The bushes and trees covered it. After cleaning the surface and removing the humus, the digging started from 94.464 reference level. Its color of mud was grey. It contained sandy mud, roots, bricks, potsherds and stones. The mud was compact, damp and soft but hard wherever it was dry. Potsherds were mostly red ware but painted grey ware was also found. Eleven iron nails, a stone piece of unidentified image (P.No.60) and terracotta

broken animal figure (P.No.61) were the antiquities. Charcoal was also collected for sample. The digging was done till 260 cm and discovered the alignment of southwest exposed structure. The main structure of west was spread to the east making two chambers and extended to the north G5 (4) (P.No.62). There was three opening space, two exterior (P.No.63) on the west main structure and one interior (P.No.64) in the east. Its two floor was mud with brickbats rammed very compact and hard (P.No.64 a). The main west structure (wall) was 5.50 m length, 1.1 m width, 1.67 m height and number of courses 36. The wall of the northern chamber was 2.45 m*1.56 m*1.76 m with 36 courses and the southern wall was 2.91m*1.50m*1.35 m with 30 courses. Likewise the floor of outer west structure was 3.43 cm * 81 cm (P.No.65) and southern and northern floor were 185 cm *129 cm *12 cm (P.No.66) and 168 cm *192 cm *12 cm (P.No.67) respectively. The bricks size was 24*20*5 cm, 27*18*4 cm, 23*13*5 cm, 23*18*5 cm. The bricks were kiln burnt, good shape, well burnt, and Ma appa type. Potsherds were found in situ at the floor of southern chamber (P.No.68). The exterior west wall had decorative bricks like in southern exposed wall (P.No.69).

Quadrant No. IV of G5 square

The trench was laid here because of getting evidence of structure which was exposed on southern side. The surface of this quadrant was sloping from north to south (P.No.70). The reference level was 97.618. It contained roots, pebbles, brick-bats, potsherds, sandy mud and stones. The sandy mud was soft whereas the grey mud was compact, damp, sticky but not hard. The color of the mud was yellowish on north side and grey on south side. The southern side was filled up by sand. The fallen debris of bricks began to appear after digging down 240 cm (P.No.71). Dominant potsherds were red ware but grey ware with painted potsherds was also found. In view of antiquities, it was the most

important quadrant where terracotta toy (P.No.72), three perforated terracotta, six iron nail, iron ore, terracotta small pot (P.No.73) with a semi precious bead (P.No.74), terracotta broken animal figure (P.No.75), terracotta head of Narayan (13*11.5 cm) (P.No.76), terracotta torso of Buddha (18*16 cm) (P.No.77) and terracotta Siddha with beard (18*12 cm) (P.No.78) had been found. Sample of charcoal and lime was also collected. The final digging was ended at 370 cm. There was main structure on the west, which had spread from G6 (1) to this quadrant. The main structure (4.2 m length, 1.12 m width, 1.97 m height, 43 courses) had stretch to northwestern side (P.No.79). The other two structure was southern east wall (2.85 m length, 1.11 m width, 1.46 m height, 29 courses) (P.No.80), and northern east wall (2.41 m length, 74 cm width, 1.17 m height, 24 courses) (P.No.81). The main western wall had open space probably for window in the middle (P.No.82). There were two floors; one was inside the west wall (2.88m x 1.30m) and the other was outside it (2.19m x 1.25m). Both floor was made of rammed mud with brickbats. The interior floor had potteries in situ (P.No.83). Some portion of the exterior floor was paved with stone (P.No.84). The cornice of the exterior west wall was carved brick (P.No.85). Its three projections of the decorated bricks were marvelous reminiscent the carved bricks of Lori Kudan of Kapilvastu (P.No.86). Peacock, Sinkhwa, disk brick had also been found from this quadrant. The bricks size were 23 *18*4, 27*20*5, 27*20*4 cm. The bricks were well-burnt (kin), good shape and Ma appa type (No.87).

Four engravings (11*15, 12*8, 12*10, 4.5*13) were discovered in the stone of mound A (P.No.88, 89, 90 and 90). One of them has the engraving of number 149. Likewise, iron arrow (P.No.91), terracotta animal figure and Diyo (P.No.92) and iron nail was collected from the surface of mound A.

A small trench was dug to know the foundation of south west wall (P.No.93). Stone was observed till 105 cm down (P.No.94) but

nothing was found below 75 cm of it. So it was filled up putting a terracotta pot with coins and signature of the excavation team. Five pieces of stone sculpture brought from Khud-huriya ruin (P.No.95) was kept in front of exposed south wall. But except the large piece of Devi's stone (75*55) (P.No.96), torso (39*19), Devi's right side part (32*20), Basaha (36*19), and a stone (34*33 cm) was kept inside the foundation and covered for protection.

General observation

KKR archaeology site is huge mound spread over 30 Bigha on the lap of Chure hill (P.No.97). About half kilometer long outer wall runs parallel to the mound which speculates that the ruin of the settlement is in rectangular pattern. The mound contains wall alignment on west north, four ruin of monument and two ancient well. Chandrabhaga is the most important ruin which nomenclature is mentioned in the ancient text. But whether it correlates with Chenab of India or not, hasn't been studied yet. It seems that KKR and Chandrabhaga are main hub of cultural activities and other surrounding sites like Agni Sair, Shambhunath, Rajdevi, Boria katti, Lalapatti, Manraja, Kusmar village of Saswor V.D.C, Balawa and Rupnagar were grown as satellite in Saptari. Exploration of archaeological sites and sculptures in Saptari has shown strong affinity with Chandrabhaga and KKR. The G3 (P.No.98) and H3 (P.No.99) square was found covered by stone pavement with different letters, signs and motifs (P.No.99 a). Most of the stones were joined with iron dowels. Signs like bow and arrow, zero on boat, square flags and peacocks (?) were noteworthy which need to be study. There were 24 engravings on the two square and three on the surface. Antiquities were iron nails, iron dowels, iron chisel, arrow, drill bit, stone fragment of sculptures, terracotta pot, animal figure, toy, perforated pieces, Head of Narayan image, Siddha with beard, Buddha ? (it is identified because of its deer figure and a semi precious bead.

These sculptures are the valuable findings which can be dateable by the comparative study. Iconography study shows that these sculptures belong to period of Gupta. Prominent potsherds found were red ware but pottery like grey ware spouted pot (P.No.100) and painted grey ware was important for the date and chronology. Sample of charcoal, shell and lime was also collected for the study and C4 dating. The evidence of the alignment of the south west exposed main structure was found in G6 (1) and G5(4) (P.No.101) and the section showed that the main structure still running through it on north side (P.No.102). There was two chamber in G6 (1), each having rammed mud floor and two opening on west main structure and one entrance between two chamber (P.No.103). Outer floor was also discovered on the west structure. The outer face of the structure consisted different carved bricks (P.No.104). It has also prominent projection of brick with geometric design (P.No.105). Likewise, the west facade of G5 (4) has three projection of brick reminiscent of Lori Kudan of Kapilvastu (P.No.106). Brick of duck and Sinkhwa was also found from the cornice of the structure (P.No.107). There was opening space probably window(?) on the west structure. The main structure was heading towards north and its other two arm spread in east side making chamber inside the structure. The floor was mud rammed with potteries in situ. The south structure was not seen on section, seemed gap for entrance where as the north structure continued towards east. The floor outside the west structure was also mud rammed but some portion of it was found stone pavement.

No dateable artifacts as coin and inscription were discovered. The structure still cannot be said exactly whether palace, temple or monastery? Further excavation is necessary to identify the structure and chronology of the culture. It is suggested that this site should be carry out Area Excavation along with archaeological conservation which would not only

preserve the archaeological site but also promote the tourism and opens the pages of past history.

Epilogue

Stone sculpture of Devi (75*55), carved stone (26*19), Yaksya (69* 39*25), Yaksya with figure (50* 26*14) cm have been kept in front of exposed southern structure (P.No.108) .

Terracotta Chilim (15*13) (P.No.109), Hukka (30*8.5) (P.No.109 a) and Ghada (11*6.5) (P.No.109 b) cm was brought to Department of Archaeology from the Bhikhari Chaudhari who collected in the surface of the KKR site. Stone Lokeswor? (58*34) (P.No.110), stone flower motif (22*19), stone background of image (33*20) , railing carved stone (26*19) and Three headed sculpture (55*23) cm (P.No.111) was handed to Bhikhari Chaudhari with official letter written by Project chief of the field team in 2061/11/25. They were kept at his home in hope that they will be displayed one day at the site museum of KKR . The three-headed sculpture has one hand on right side and two hands on left. Its upper side has Yaksya, two flying Gandharva, two figure on two side and three figure below the feet. It was carried from the ruin of the Chandrabhaga and kept in the custody of Bhikhari Chaudhari who is also the chair man of the User forest community of KKR.

The trenches were covered by plastic and the same materials which was dugged out (P.No.111 a, 111b)

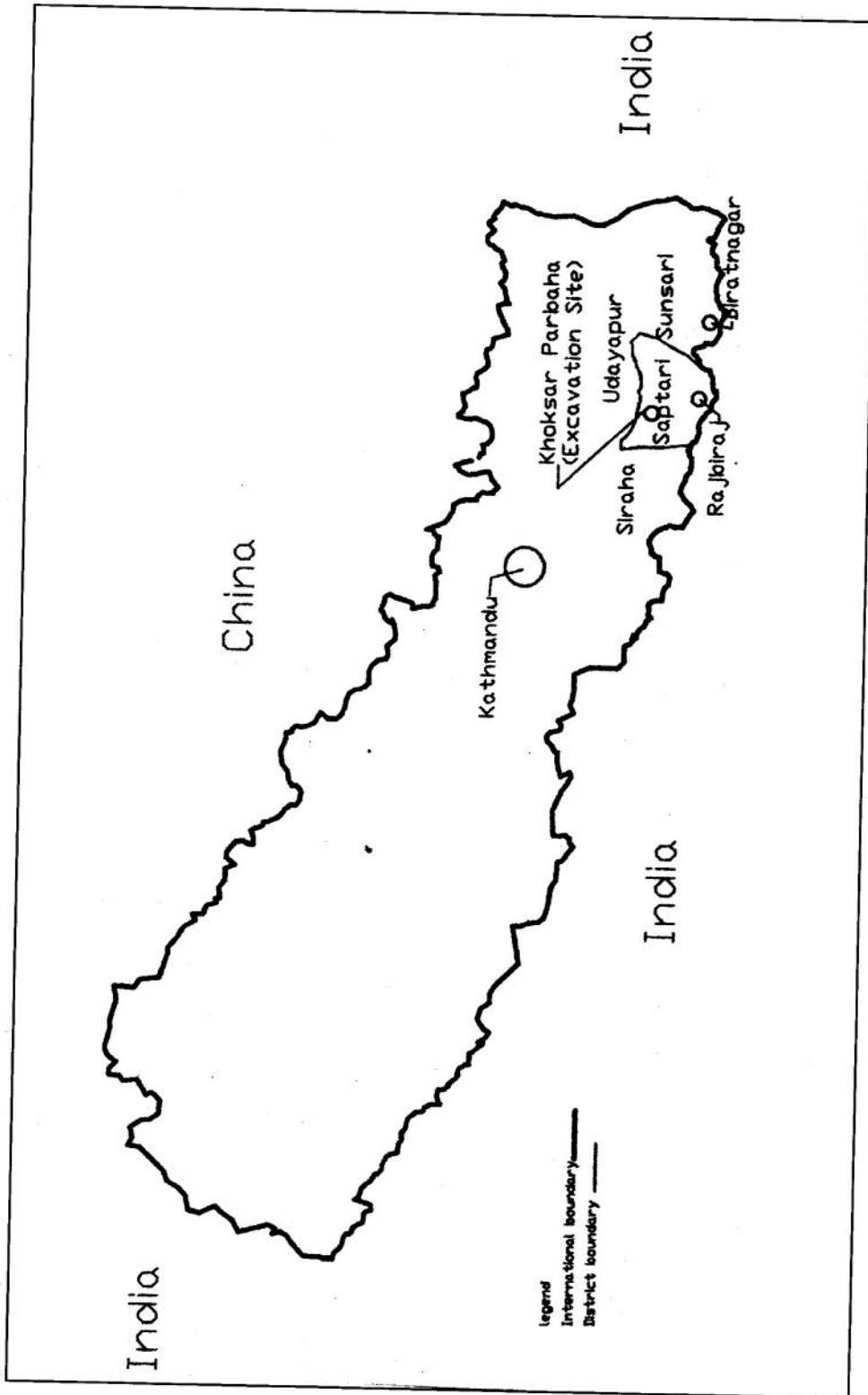
Last but not least, I would like to thank my team member photographer late Purander Man Vaidya, sight in charge Sachindra Dev and field assistant Mahesh Babu Sharma. The team had excavated three month from 2061/9/1 to 2061/11/30. Engineer Purna Bahadur Shrestha and Photographer Om Kumar Shrestha also helped me to prepare this report by their drawing and photographs of the antiquities and carved bricks. At the end, I want to dedicate this report to my sincere and enthusiastic colleague late Purander Man Vaidhya who passed away in 2062/9/5.

References

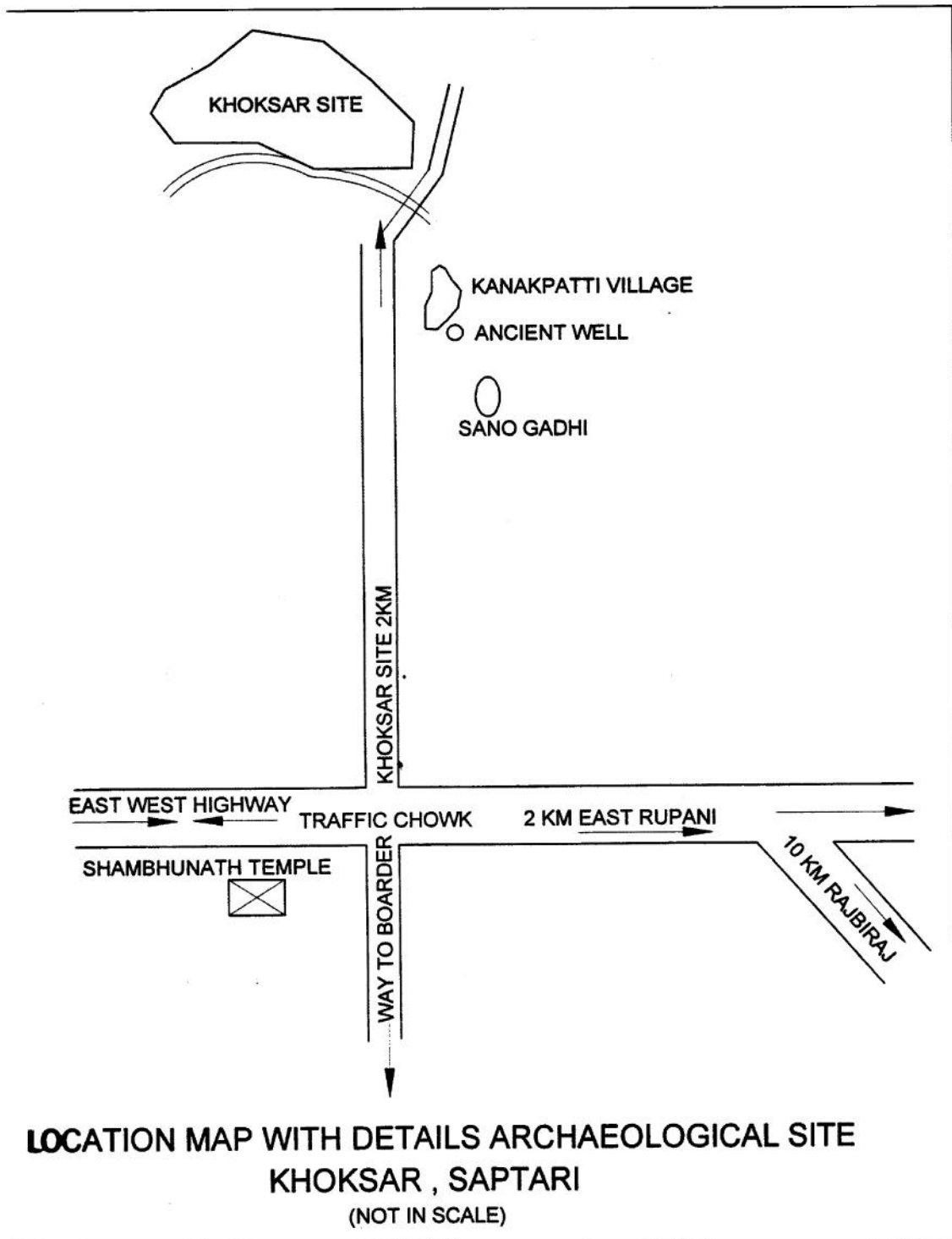
- Kantipur Koselee,(2054, Chaitra 22, Saturday)
- Amatya, Saphalya.(1979). Saptarika chandrabhaga
ra Kanchabhoriyako Bhagnabashesh – Ancient
Nepal No. 49-52, Dec. 1978-July 1979, Dept of
Archaeology, Kathmandu(Pp15-25)
- Sanskritik Sampadako prarambhik sarvekshan
pratibedan, 2045-2046, Puratatwa bibhag,
Kathmandu

Appendix 1. Sizes of Bricks found

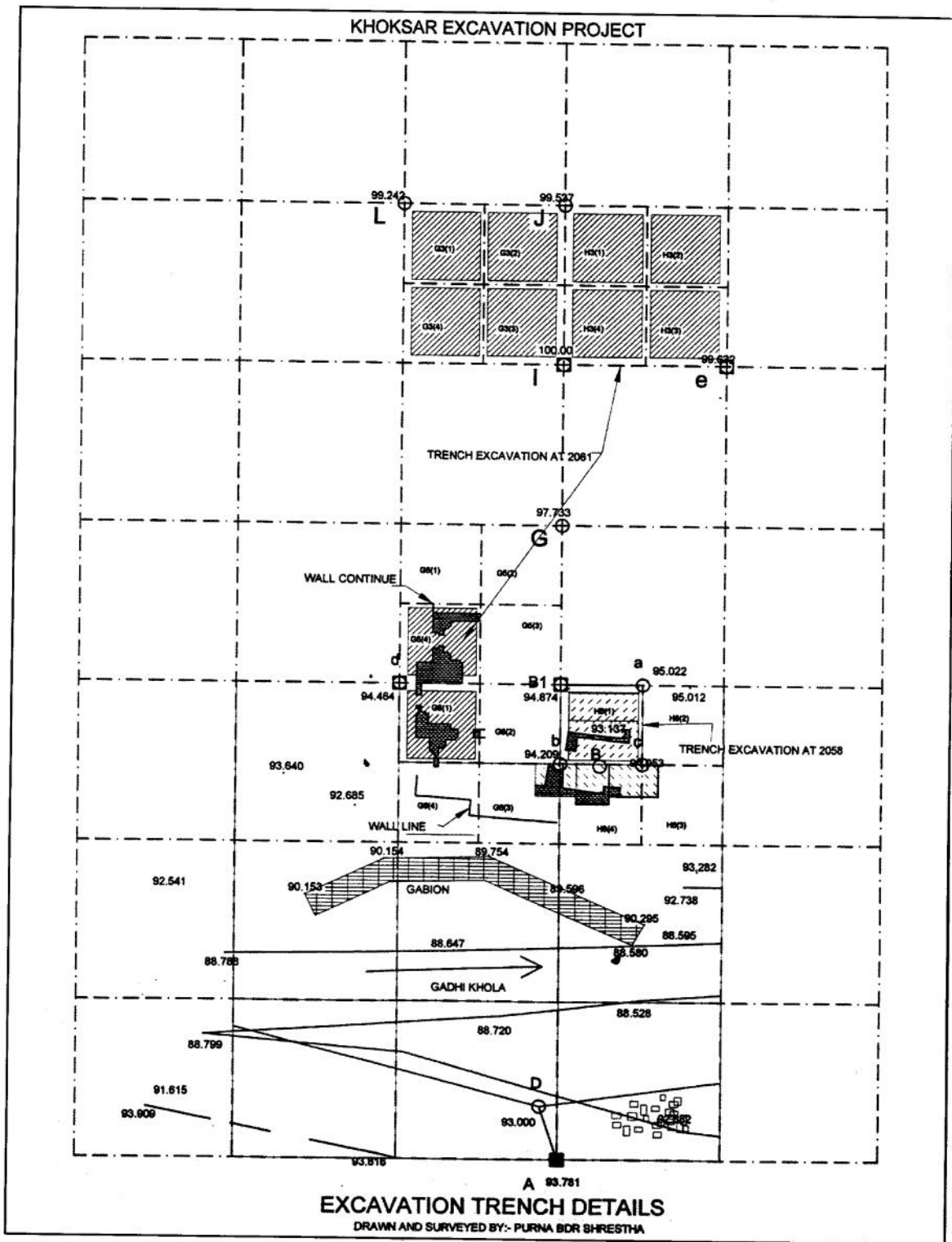
S.No.	Sizes of bricks found in Khoksar, cm
1	25.5 x 7 x 5
2	26 x 7 x 5
3	27 x 19 x 5
4	27 x 17 x 5
5	24 x 16 x 4
6	25 x 17 x 5
7	26 x 17 x 5
8	27.5 x 20 x 5
9	26 x 19 x 5
10	30 x 22 x 5
11	28 x 20 x 5.6
12	27 x 18 x 5
13	24 x 20 x 6
14	30 x 23 x 5
15	17 x 12 x 5
16	29 x 21 x 6
17	30 x 22 x 5.5
S.No.	bricks found in Boriya Katti site, cm
1	21.5 x 29 x 5
2	21 x 26 x 5

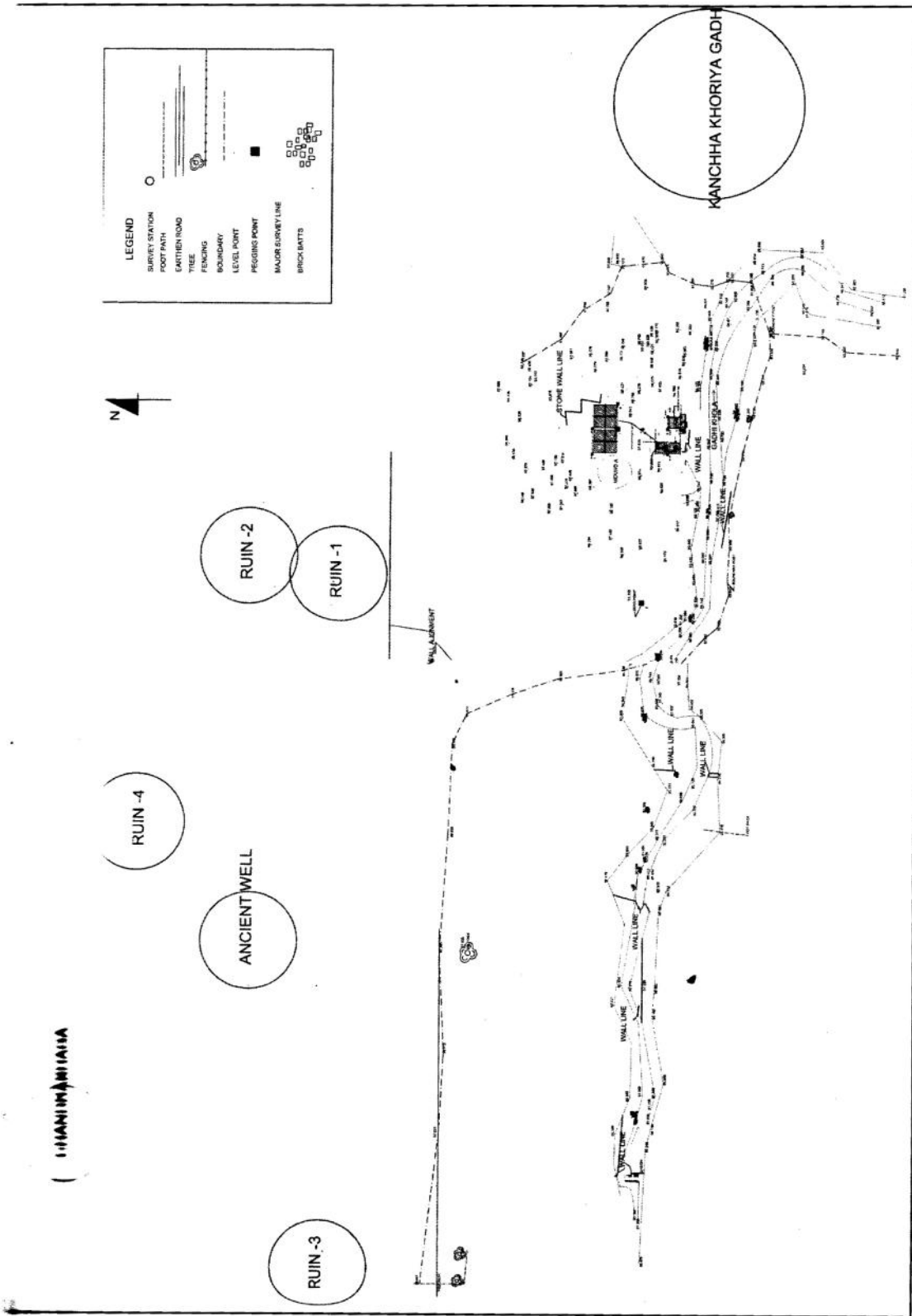
I. Geography map of Nepal

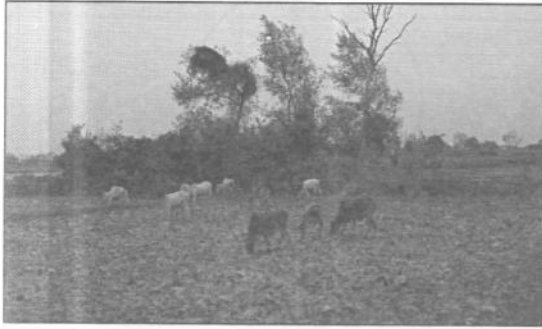
II. Location of the site

III. Excavated trenches of Mound A, KKR

IV. The sites and environs of KKR

P.No.3 Sano Gadhi, Khoksar Parbaha

P.No.4 Ancient well, Kanakpatti

P.No.5 Ruin of parallel structure in between Gadhi Khola in KKR

P.No.6 Brick structure alignment on west of mound A

P.No.6a Brick alignment

P.No.7 Section of the potteries on the west side of mound A

P.No.7a Section of the gray ware spouted pot near Khud-huriya dam

P.No.7b Carved stones from the ruin I of the KKR

P.No.7c Yaksya and deity from the ruin II of the KKR

P.No.8 Ancient well inside the forest

P.No.9. Stone foundation in ruin IV of KKR

P.No.9a Stone pillar with motif in Ruin IV of KKR

P.No.10 Door jamb sculpture in the forest of Chandrabhaga

P.No.11. Layer of stones found in the forest of Chandrabhaga

P.No.12 Stone leg part of sculpture in Chandrabhaga

P.No.13 Stone feet part of sculpture in Chandrabhaga

P.No.14 Stone railing motif in Chandrabhaga

P.No.15 Stone Jalhari in Chandrabhaga

P.No.16 Kanchha Khoriya Gadhi across the Khando River

P.No.17 Octagonal stone pillar well known as Shambhunath

P.No.18 Stone artifacts outside the temple of Shambhunath

P.No.18a The highest point of KKR

P.No.19 Quadrant no. I of G3 square

P.No.20. Quadrant no. II of G3 square

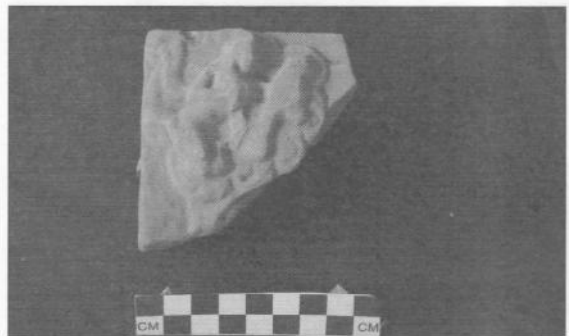
P.No.21 Iron dowels from G3(II) square

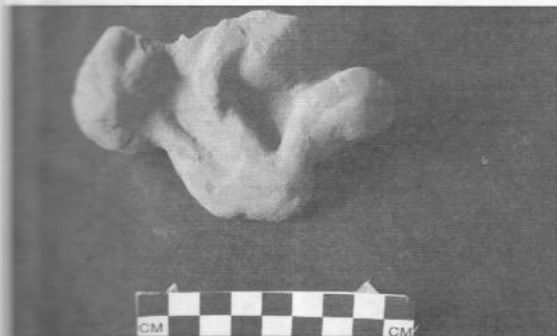
P.No.22 Engrave of quadrant no. II of G3 square

P.No.23 Engrave of quadrant no. II of G3 square

P.No.24 Stone fragment of flying Gandharva from G3(II)

P.No.24a Carved stone from G3(II)

P.No.25 Quadrant no. III of G3 square

P.No.26 Engrave of bow and arrow of G3 (III)

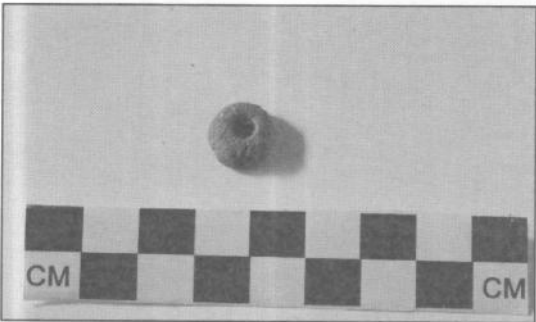
P.No.27 Engrave of zero like on a boat of G3(III)

P.No.28 Quadrant no. IV of G3 square

P.No.29 Terracotta bead of G3(IV)

P.No.29a Terracotta bead of G3(IV)

P.No.30 Iron drill bit (broken) from G3(IV)

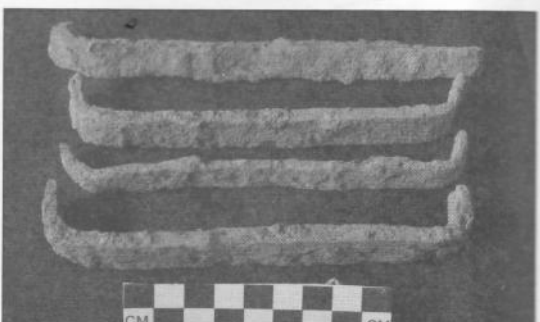
P.No.31. Quadrant no. I of H3 square

P.No.32 Stone fragment of head cap from H3(I)

P.No.33 Fragment of carved stone from H3(I)

P.No.34 Iron dowel from H3(I)

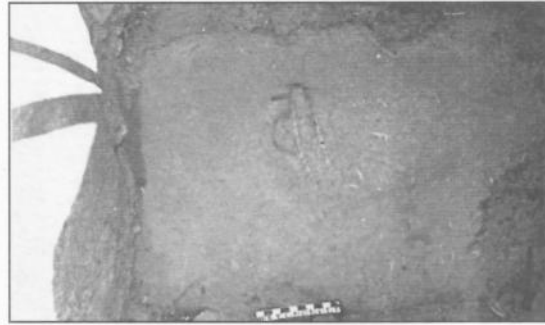
P.No.35 Fragment of mud sculpture from H3(I)

P.No.36 Engrave of H3(I)

P.No.37 Engrave of H3(I)

P.No.38 Engrave of H3(I)

P.No.39 Marker stone of H3(I)

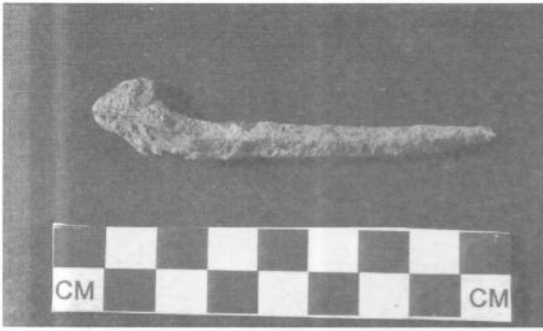
P.No.40 Quadrant no. II of H3 square

P.No.41 Engrave of H3(II)

P.No.42 Engrave of H3(II)

P.No.43 Iron nail from H3(II)

P.No.44 Stone fragment of sculpture from H3(II)

P.No.45 Quadrant no. III of H3 square

P.No.46 Stone components of monument from H3(III)

P.No.47 Engrave of H3(III)

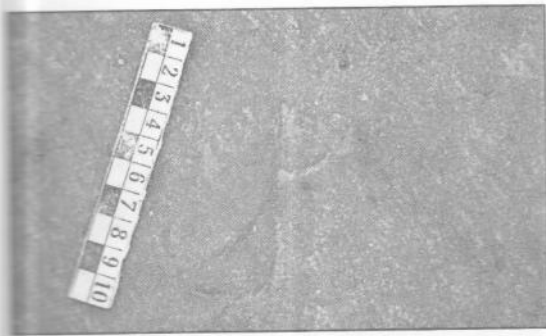
P.No.48 Engrave of H3(III)

P.No.49 Quadrant no. IV of H3 Square

P.No.50 Engrave of H3(IV)

P.No.51 Engrave of H3(IV)

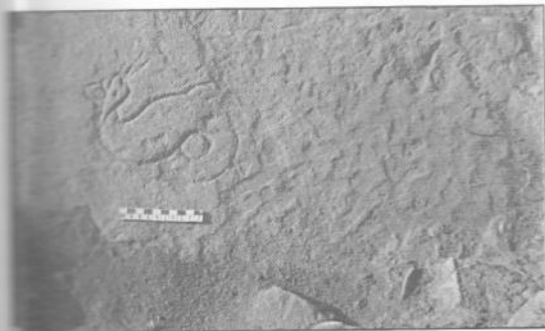
P.No.53 Engrave of H3(IV)

P.No.54 Engrave of H3(IV)

P.No.55 Engrave of H3(IV)

P.No.56 Engrave of H3(IV)

P.No.57 Engrave of H3(IV)

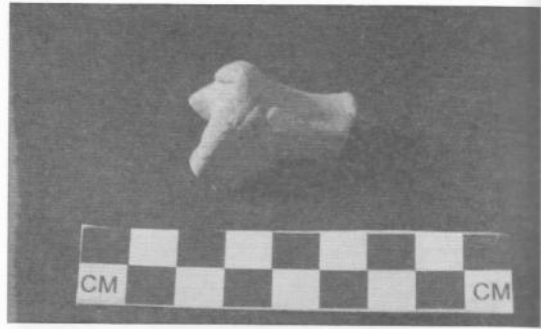
P.No.58 Broken iron chisel from H3(IV)

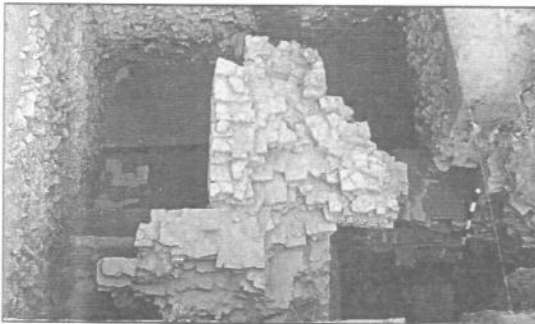
P.No.59 Sloped surface of quadrant no. I of G6 square

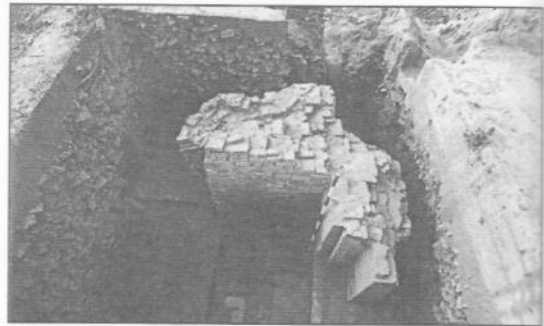
P.No.60. Unidentified sculpture from G6 (I)

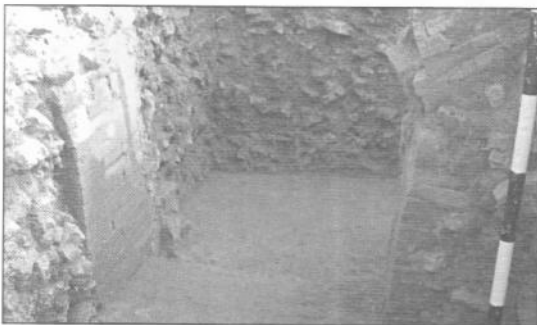
P.No.61 Terracotta broken animal figure from G6(I)

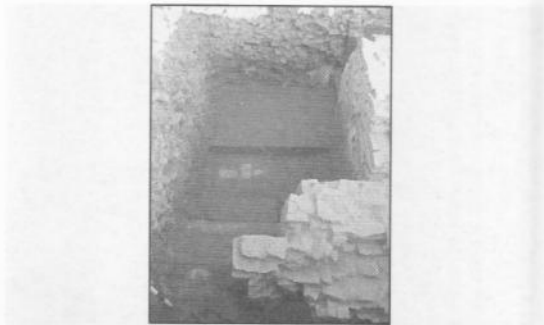
P.No.62 Two chamber of G6(I)

P.No.63 Exterior two opening of G6(I)

P.No.64 Interior entrance of G6(I)

P.No.64a Rammed floor of G6 (I)

P.No.65 Outer floor of G6(I)

P.No.66 Southern floor of G6(I)

P.No.67 Northern floor of G6(I)

P.No.68. Potsherds in situ at southern floor of G6(I)

P.No.69 Decorative brick on the west structure of G6(I)

P.No.70 Sloped surface of quadrant no. IV of G5 Square

P.No.71 Fallen debris of bricks at G5(IV)

P.No.72 Terracotta toy of G5(IV)

P.No.73 Terracotta small pot G5(IV)

P.No.74 Semi precious bead of G5(IV)

P.No.75. terracotta broken animal figure of quadrant no. IV of G5 square

P.No.76 Terracotta head of Narayan of quadrant no. IV of G5 square

P.No.77 terracotta torso of Buddha of quadrant no. IV of G5 square

P.No.78 terracotta Siddha with beard of quadrant no. IV of G5 square

P.No.79 main structure of quadrant no. IV of G5 square

P.No.80 southern structure of quadrant no. IV of G5 square

P.No.81 northern structure of quadrant no. IV of G5 square

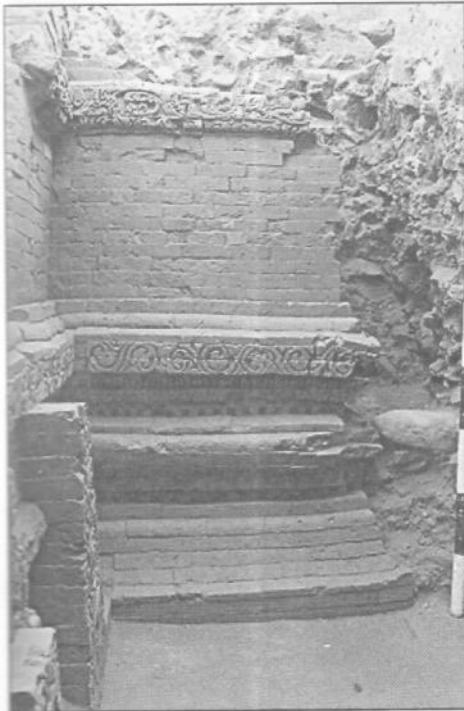
P.No.82 open space on the west structure of quadrant no. IV of G5 square

P.No.83 potteries in situ in the interior floor of quadrant no. IV of G5 square

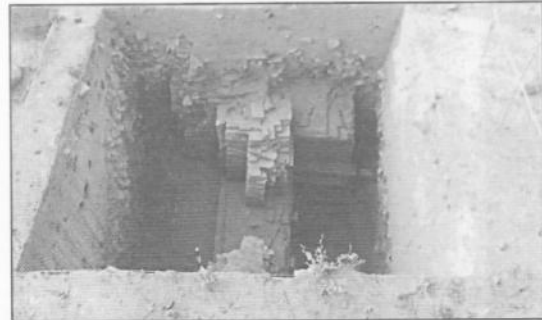
P.No.84 exterior floor of quadrant no. IV of G5 square

P.No.85 exterior carved cornice of quadrant no. IV of G5 Square

P.No.86 exterior projection of carved bricks of quadrant no. IV of G5 square

P.No.87 structure and floor of quadrant no. IV of G5 square

P.No.88 engrave found on the stone of surface

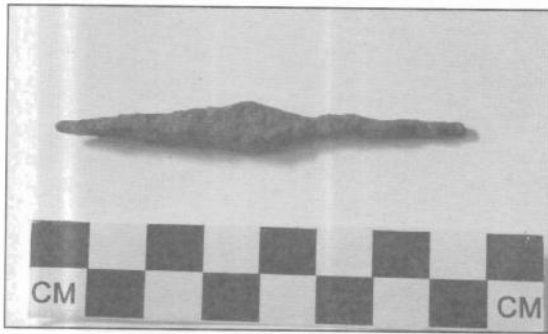
P.No.89 engrave found on the stone of surface

P.No.89a engrave found on the stone of surface

P.No.90 engrave found on the stone of surface

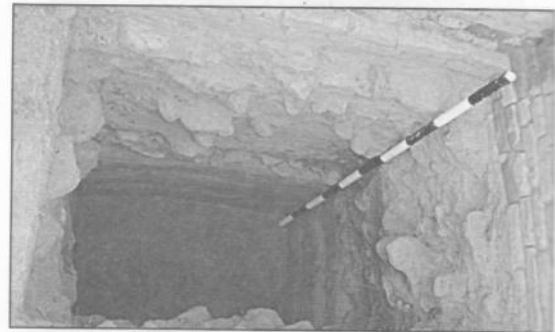
P.No.91 iron arrow found on the surface

P.No.92 terracotta animal figure and diyo from KKR

P.No.93 foundation of south west exposed wall

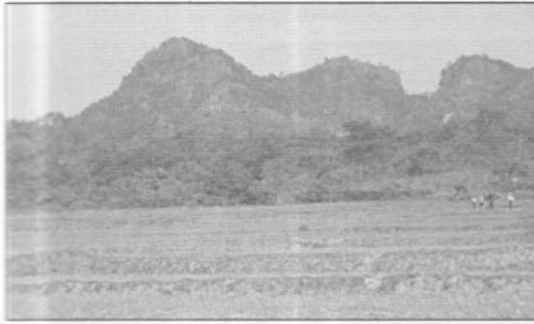
P.No.94 stone layer of south west exposed wall

P.No.95 five pieces of stone sculpture from Khud-huriya

P.No.96 sculpture of Devi

P.No.97 view of KKR site

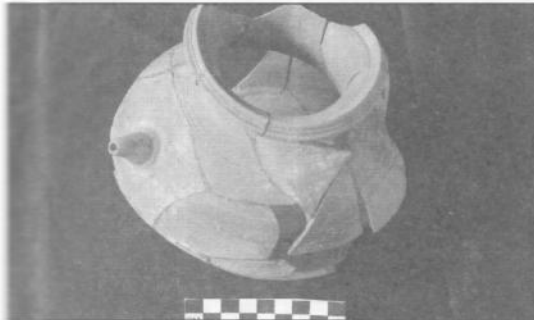
P.No.98 excavated trenches of G3 square from North to South

P.No.99 excavated trenches of H3 square from North to South

P.No.99a excavated trenches of H3 and G3 from East to West

P.No.100 grey ware spouted pot from section of Khud-huriya

P.No.101 Structure running from south west to west on quadrant I of G6 square

P.No.102 structure running from G6 (I) to G5 (IV)

P.No.103 floor and structure of quadrant no. I of G6 Square

DIFFERENT CARVED BRICKS OF KKR (ALL SIZES ARE IN CM UNLESS OTHERWISE MENTIONED)

P.No.104.1 carved brick 17*8*5 cm

P.No.104.2 carved brick 12*8*8

P.No.104.3 carved brick 16*12*5

P.No.104.4 carved brick 15*15.5*5

P.No.104.5 carved brick 14*13*5

P.No.104.6 carved brick 15*9*5

P.No.104.7 carved brick 12*11*4

P.No.104.8 corner brick 7*7.5*5

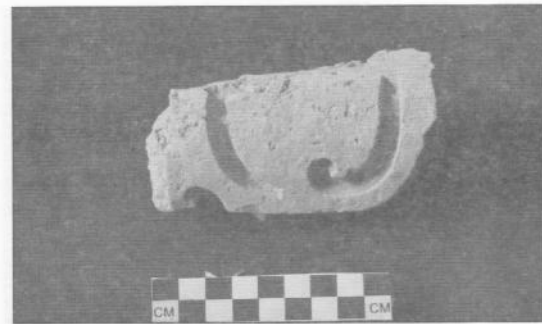
P.No.104.9 carved brick 10*5.5*5

P.No.104.10 carved brick 9*6.5*5

P.No.104.11 carved brick 9.5*9.5*5

P.No.104.12 carved brick 13*8*5

P.No.104.13 carved brick 12*10*5

P.No.104.14 triangle brick 10*7*5

P.No.104.15 carved brick 13.5*11*5

P.No.104.16 carved brick 11*8*5

P.No.104.17 carved brick 11*7*4.5

P.No.104.18 carved brick 9.5*7.5*5

P.No.104.19 carved brick 11*9*5

P.No.104.20 carved brick 8*6*5

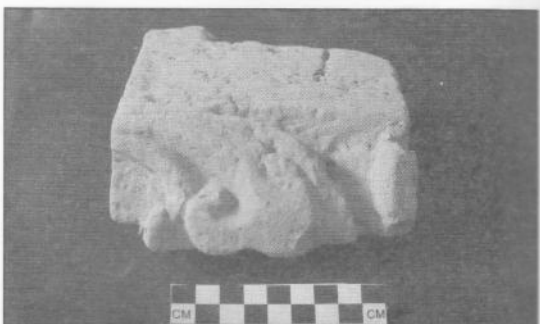
P.No.104.21 carved brick 15*10*5

P.No.104.22 carved brick 16.5*15*4

P.No.104.23 carved brick 16*16.5*4

P.No.104.24 carved brick 14*19*4.5

P.No.104.25 carved brick 16*12.5*4

P.No.104.26 carved brick 14*10*4.5

P.No.104.27 carved brick 15*10*4.5

P.No.104.28 carved brick 12.5*11.5*4.5

P.No.104.29 carved brick 14*9*4.5

P.No.104.30 carved brick 10*10*5

P.No.104.31 carved brick 11*15*5

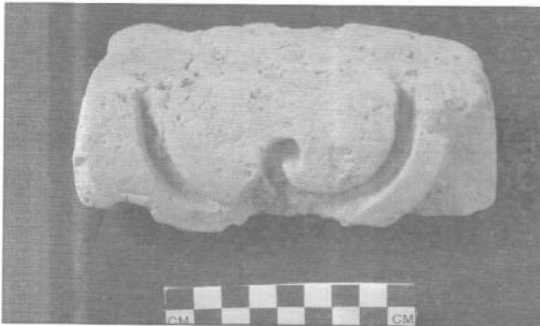
P.No.104.32 carved brick 15*12*5

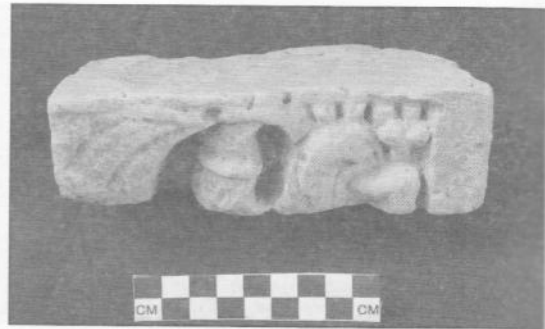
P.No.104.33 carved brick 13*12*4.5

P.No.104.34 carved brick 15*13*4.5

P.No.104.35 carved brick 16.5*12*4.5

P.No.104.36 peacock brick 16*9*4.5

P.No.104.37 duck brick 15*9*4.5

P.No.104.38 brick 14.5*8.5*5.5

P.No.104.39 brick 16*7.5*4.5

P.No.104.40 carved brick 17.5*14*5

P.No.104.41 carved brick 15.5*14.5*5

P.No.104.42 carved brick 20*19*4.5

P.No.104.43 carved brick 22*16*5

P.No.104.44 disk brick 19*15.5*4.5

P.No.104.45 disk brick 22*16*5

P.No.104.46 carved brick 16*10*5

P.No.104.47 brick 16*12*4.5

P.No.104.48 brick 19*12*4.5

P.No.104.49 brick 17*14*4.5

P.No.104.50 brick 19*16*4

P.No.104.51 Sinkhwa brick 26*20*5

P.No.104.52 brick 29*22*5

P.No.104.53 brick 25.5*17*5

P.No.104.54 brick 17*12*5

P.No.104.55 carved brick 6*5*5

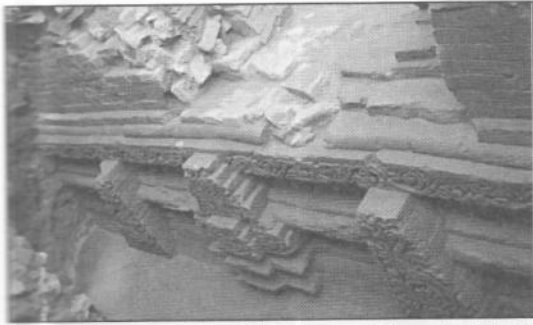
P.No.104.56 carved brick 10*6*5

P.No.104.57 brick 16*9*4.5

P.No.105 Geometric design of brick on west of quadrant I of G6 square

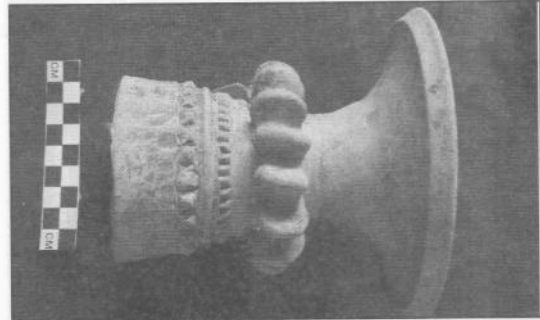
P.No.106 three projection of brick on west of quadrant IV of G5 square

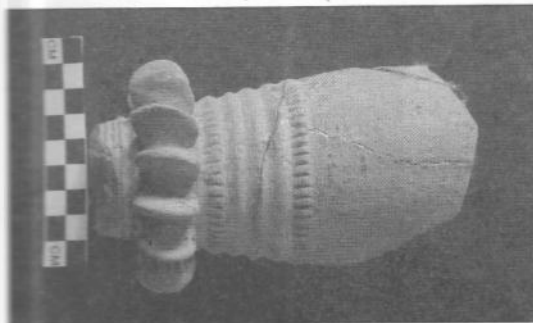
P.No.107 brick of duck on cornice of quadrant IV of G5 square

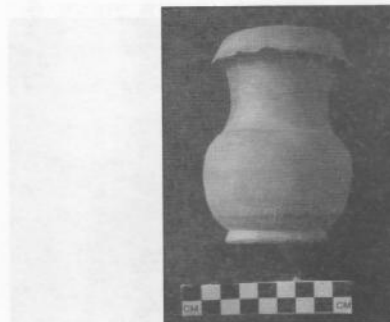
P.No.108 Yaksha, carved stone and Yaksha with figure beside south wall

P.No.109 terracotta chilim from the surface of Khudhuriya dam

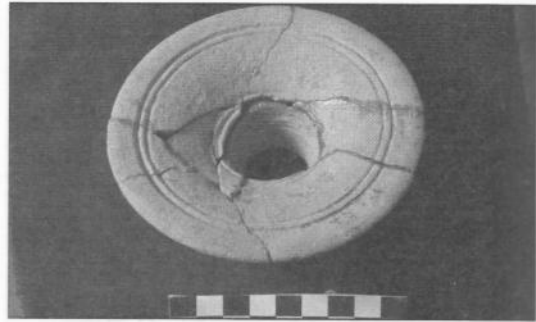
P.No.109a terracotta Hukka from the surface of Khudhuriya dam

P.No.109b terracotta Ghada from the surface of Khudhuriya

P.No.109c terracotta stand from the surface of Khud-huriya

P.No.109d terracotta stand part from the surface of Khud-huriya

P.No.110 stone Lokeshwor? at the house of Bhikhari Chaudhari

P.No.111 stone three headed sculpture of Chandrabhaga, now kept at the house of Bhikhari Chaudhari

P.No.111a covering the trenches after completion

P.No.111b KKR site after the excavation

गलत इतिहास लेखनको पुनरावृत्तिमा “पूर्व मध्यकालका अभिलेख” संग्रह पनि

- श्यामसुन्दर राजवंशी

सारसंक्षेप

प्राचीन इतिहासको अध्ययनका लागि प्राचीन अभिलेखहरू अत्यन्त उपयोगी र महत्वपूर्ण श्रोतहरू हुन् । यो कुरामा यदि पूरा विश्वास छ भने हामी कसैको मुखापेक्षी बन्न जरुरी छैन । ती अभिलेखहरूको स्वतन्त्र एवं स्वस्थ ढंगले अध्ययन गरी परख गर्ने चाहना मात्र राख्नु पनि ठूलो हुन जान्छ । इतिहासमा कलम चलाइ आएका अधिकाधिक लेखक एवं इतिहासकारलाई थाहा छ नेपाल संवतको प्रारम्भ वि.सं. १३६ कार्तिक शुक्ल प्रतिपदाको दिनमा भएको हो, वि.सं. १३७ कार्तिकमा भएको होइन । अतः वि.सं. १३६ को कार्तिक देखि वि.सं. १३७ को आश्विन सम्म नेपाल संवत १ नै रहन्छ । यसरी वि.सं. १३६ को कार्तिक देखि वि.सं. १३७ को आश्विन सम्म रहन्छ भन्नु र १३६/१३७ जोड्नु भन्ने कुरा सिद्धान्तत एउटै कुरा होइनन् । यो विचार गर्नु नितान्त जरुरी भएकोले सो कुरा बोध होउन भन्ने नै यो लेखको मुख्य अभिप्राय र सार संक्षेप हो ।

संक्षेप

हालै वि.सं. २०६८ मा त्रिभुवन विश्व विद्यालयको नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र प्रकाशक भइ “पूर्व मध्यकालको अभिलेख” छापिएको छ र यो ग्रन्थ पाठकहरूको ज्ञानमा आइसकेको छ । यस ग्रन्थका लेखक इतिहासकार योगीय धनवज्र वज्राचार्य रहेको छ । यसको मतलब पुस्तक प्रकाशनमा ल्याउन सम्पादन कार्यमा जो जसले सघाय गरेको छ त्यसले यस पुस्तकका गुणहरू मात्र होइन अवगुणका निर्देशर पनि हुनु हुने छ भन्ने ठान्दछु ।

गुणका सन्दर्भमा भन्नुपर्दा पूर्वमध्यकालका अभिलेखहरू एकत्रित गराइ एउटै पुस्तकाकारमा पाउनु भन्ने अत्यन्त स्तुत्य कार्य हो यसमा कुनै संशय छैन । त्यस अलावा ती अभिलेखको अनुवाद एवं व्याख्या समेत दिइएबाट लेखकहरूलाई अत्यन्त सहज बनाएबाट यो कार्य सराहनीय मान्दछु र यो पुस्तक तयार गर्नमा जो जो व्यक्तिको देन भएको छ उहाँहरूको कार्य अत्यन्त प्रशंसनीय नै मान्दछु ।

तापनि यसमा देखापरेका सारै नमज्जाका कुरा भनेको हचुवा पारा हो । पूर्व मध्यकालको अभिलेख नामक ग्रन्थ इतिहास अध्ययनमा सिद्धान्त भन्ने कुरा विल्कुल नमिल्ने पाइयो ।

त्यस ग्रन्थमा जम्मा १४३ वटा अभिलेख समावेश गरिएका छन् । ती सबै अभिलेखहरूको अनुवाद दिइएको छैन तापनि अधिकांश अभिलेखको अनुवाद दिइएको छ । ती अनुवाद संगसंगै अभिलेखमा भएको नेपालसंवत को समान्तान्तरमा कोष्ठमा विक्रमसंवत दिइएको छ । ती विक्रमसंवतलाई सिद्धान्तहीन किसिमको दिइएको छ । ती संवतको अंक एउटा पनि नमिलेको देख्दा बडो दुःख लाग्यो ।

दुनियामा कुनैपनि संवत शून्यबाट शुरु हुँदैन । संवतको शुरुवात १ बाट नै हुन्छ । नेपालसंवत पनि १ बाट नै शुरु भएको हो । नेपाल संवत १ कार्तिक शुक्ल प्रतिपदाको दिन विक्रमसंवतको वर्ष वि.सं. १३६ कार्तिक शुक्ल प्रतिपदा

भयो तब वि.सं. १३६ को कार्तिक देखि वि.सं. १३७ आश्विनमा गएर टुङ्गिन्छ । कार्तिकमा १३६ भएको विक्रमसंवत वैशाख पुगेपछि १३७ हुन्छ । जब वि.सं. १३७ को कार्तिक आएपछि नेपालसंवत १ सरेर २ हुन जान्छ यो सबैले जानेको कुरा हो । तर नेपालसंवत १ भनेको वि.सं. १३६ को कार्तिक देखि वि.सं. १३७ को आश्विन सम्म रहन्छ भन्नु र नेपालसंवतमा १३६/१३७ जोड्नु भनेको एउटै कुरा होइनन् भनेर थाहा नभएको किन ? यो बडो दुःख लाग्छ । यी दुवै सिद्धान्त बीच पूरा १ वर्षको अन्तर पर्न गयो १ वर्ष भनेको ३६५ दिनको अन्तर पर्न गयो यो चानचुने कुरा होइन । यहाँ सिद्धान्त डगमगाएको विषय छ ।

स्वयं इतिहासकार धनवज्र वज्राचार्यको सिद्धान्त अनुसार भन्नुपर्दा नेपालसंवतको प्रारम्भ वि.सं. १३७ कार्तिकमा भयो भन्ने छ । उहाँद्वारा नेपालसंवतबार लेखिएका लेख एवं पुस्तकमा हेर्नुहोस् वि.सं. १३६ कार्तिकमा भएको भनी कही पनि लेखेको पाइन्दैन । उहाँको सिद्धान्त अनुसार नेपालसंवत १ वि.सं. १३७ को कार्तिक देखि वि.सं. १३८ को आश्विन सम्म रहने हुन आउछ ।

ठिक यसै किसिमको सिद्धान्त इतिहास संशोधन मण्डलको पनि हो । इतिहास संशोधक पं नयराज पन्तद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्तको पुस्तकमा यसतो लेखिएको छ ।

.....विक्रम संवतको प्रारम्भ वैशाखमा हुने र नेपाल संवतको प्रारम्भ कार्तिकमा हुने भएकोले वास्तवमा वि.सं. १३७ कार्तिकमा नेपालसंवतको प्रारम्भ भएको हो । यसकारण वि.सं. १३७ को बैशाखमा नेपाल संवत ० हुन्छ । यहाँ गणित गर्न सजिलोको लागि सर्वत्र वि.सं. १३७ मा नेपाल संवत प्रारम्भ भएको हो भनी लेखिएको छ ।

(हेर्नुहोस लिच्छवि संवतको निर्णय पृष्ठ १३६)

साँच्चै धनवज्र वज्राचार्यको सिद्धान्त भनी वा इतिहास संशोधन मण्डलको सिद्धान्तलाई अगीकार गरी नेपालसंवत १ वि.सं. १३७ को कार्तिकदेखि वि.सं. १३८ को आश्विन सम्म रहन्छ भन्यौ भने तत्कालीन इश्वी संवतको हविगत के हुन जाने र शक संवतको हविगत पनि के हुन जाने त्यता तर्फ के विचारै गरिएन । इश्वी संवत ८७९ अक्टोवरमा नेपालसंवत आरम्भ भयो भन्ने कुरासंग समति मिल्न गयो कि गएन के हेक्का राख्ने गरिएन । धनवज्र र इतिहास संशोधन मण्डल पनि के कुरामा असफल थिए भने

नेपाल संवत १ भनेको वि.सं. १३६ को कार्तिक देखि वि.सं. १३७ को आश्विन सम्म रहन्छ भन्न खोज्नु र नेपालसंवतमा १३६ र १३७ जोडी विक्रम संवत बनाउनु भनेको एउटै सिद्धान्त होइनन् भनेर बोध गर्न नसक्नु हो । त्यसकारण धनवज्रले भनेको कुरा भन्दैमा आँखा चिम्लेर अनुशरण गर्ने पर्ने र इतिहास संशोधन मण्डलले भनेको कुरा भन्दैमा पनि आँखा चिम्लेर अनुशरण गर्ने पर्ने कुरा सच्चा इतिहास लेखन भनिदैन ।

पूर्व मध्यकालको अभिलेख नामक ग्रन्थ हाम्रो हातहातमा छ । हामीलाई यो पनि थाहा छ विक्रमसंवत बैशाखमा फेरिन्छ भन्नुको अर्थ विक्रमसंवतको प्रारम्भ वैशाखमा हुन्छ । यो सर्व विदितै भएको कुरा हो तर यो पुस्तकमा कार्तिक देखि फागुन सम्मका मितिमा १३६ जोडेर विक्रम संवत देखाइएको छ र चैत्र देखि आश्विन सम्म १३७ जोडी विक्रम संवत बनाई देखाइयो । के यो अचम्म होइन ?

इतिहासका हाम्रा पारखीहरू धनवज्रले लेखेको पुस्तकमा भनियो भन्दैमा विक्रम संवत वैशाखमा फेर्ने हुँदा हुँदै पनि चैत्रमा फेरेर देखाए पनि ठीक हो भनी समर्थन गर्ने छैन ।

वि.सं. १३७ को कार्तिकमा नेपालसंवत शुरु भएको भनी मान्यता राख्नेले नेपालसंवतमा १३६ र १३७ जोडेर धमाधम विक्रमसंवत किन उत्पादन गर्दैछ के त्यो विचारणीय कुरो अवश्य हो ।

खैर जो सुकैले भनेको होस् या जोसुकैले मानेका होस् उनीहरूको मुखापेक्षी बनेर होइन इतिहासलाई पारख गर्ने स्वतन्त्र एवं इमान्दारी चिन्तनको नितान्त आवश्यक छ । अतः उहाँहरूले जेसुकै भनोस् नेपालसंवत को प्रारम्भ वि.सं. १३६ कार्तिकमा भएको हो इश्वी संवत ८७९ अक्टोवरमा भएको हो र शकसंवत ८०१ कार्तिकमा भएको हो यो भन्दा दोश्रो होइन ।

यही कुरालाई बोध गराउने हेतुले हालै प्रकाशित यस पुस्तकमा भएका अभिलेखका मितिहरू मध्ये वैशाख बैशाख/जेष्ठ जेष्ठ गरी चैत्र सम्मको थुप्रोहरूको विश्लेषण गर्दै गलत ढंगले प्रस्तुति भै आएका कुरालाई बोध गम्य हुने गरी प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा निकै परिश्रम परेको हुँदा पाठकहरूको वस्तुनिष्ठ सुझावको अपेक्षा छ तर अनर्गल जिज्ञासा नराख्नु होला भन्न चाहन्छु ।

बैशाख :

- १) चाँगुनारायणको ने.सं. १५८ को अभिलेख ।
संवत १५८ बैशाख शुक्ल पञ्चमी
- २) ललितपुर जलद्रोणीको ने.सं. १५९ का अभिलेख ।
संवत १५९ बैशाख शुक्ल तृतीया
- ३) चाँगुनारायणको ने.सं. १७६ को अभिलेख ।
संवत १७६ बैशाख शुक्ल दिवा
- ४) ललितपुर सौगल टोलको ने.सं. २०३ को अभिलेख ।
संवत २०३ बैशाख शुक्ल सप्तमी बुधवार पुष्यनक्षत्र
- ५) चाँगुनारायणको संवत २०७ को अभिलेख ।
संवत २०७ बशाख शुक्ल पूर्णिमा
- ६) चाँगुनारायणको ने.सं. २४१ को अभिलेख ।
संवत २४१ बैशाख महिना
- ७) भक्तपुर खौमा टोलको ने.सं. २९५ को अभिलेख ।
संवत २९५ बैशाख शुक्ल तृतीया
- ८) ललितपुर बटुक भैरवको ने.सं. ४३१ को अभिलेख ।
संवत ४३१ बैशाख शुक्ल तृतीया वृहस्पतिवार
- ९) ललितपुर बालकुमारी स्थानका ने.सं. ४३४ को अभिलेख ।
संवत ४३४ बैशाख कृष्ण नवमी बुधवार
- १०) ललितपुर कुम्भेश्वरको ने.सं. ५१२ को अभिलेख
संवत ५१२ बैशाख कृष्ण षष्ठी गरकरण
विश्वमुहूर्त श्रवण नक्षत्र ऐन्द्रयोग आदित्यवार
- ११) ललितपुर थंबु टोलको ने.सं. ५२३ को अभिलेख
संवत ५२३ बैशाख कृष्ण दशमी रेवती नक्षत्र
आयुष्मान योग बुधवार
- १२) ललितपुर कुम्भेश्वरको ने.सं. ५३० को अभिलेख
संवत ५३० बैशाख शुक्ल
- १३) फर्पिङ कोथे टोलको ने.सं. ५५२ को अभिलेख
संवत ५५२ बैशाख शुक्ल षष्ठी आद्रा नक्षत्र
सुकर्मा योग आदित्यवार.
- १४) भक्तपुर सिद्ध पोखरीको ५८९ को अभिलेख
संवत ५८९ बैशाख शुक्ल पूर्णिमा स्वातिनक्षत्र
वरियान योग मंगलवार
- १५) चाँगुनारायणको ने.सं. ५९८ को अभिलेख
संवत ५९८ बैशाख शुक्ल प्रतिपदा
- १६) चाँगुनारायणको ने.सं. १५८ को अभिलेख ।
संवत १५८ बैशाख शुक्ल पञ्चमी

नेपाल संवतमा ८०२ जोडे शाके संवत आउछ ।

ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. १५८ + ८०२ = शाके ९६०

शाके ९६० = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक ९५८ को कार्तिक देखि
शक ९५९ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?

वि.सं. = शक + १३५

= ९५९ + १३५ (बैशाख भएकोले) ।

वि.सं. = १०९४

यसको इश्वी संवत = ?

इश्वी = शक + ७८

= ९५९ + ७८ (बैशाख भएकोले) ।

इश्वी = १०३७ (1037 AD April-May)

अभिलेखको संवत	हुनुपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं.	भइरहेको अशुद्ध
संवत १५८ बैशाख	वि.सं. १०९४/1037AD	वि.सं. १०९५/1038AD
संवत १५९ बैशाख	वि.सं. १०९५/1038AD	वि.सं. १०९६/1039AD
संवत १७६ बैशाख	वि.सं. १११२/1055AD	वि.सं. १११३/1056AD
संवत २०३ बैशाख	वि.सं. ११३९/1082AD	वि.सं. ११४०/1083AD
संवत २०७ बैशाख	वि.सं. ११४३/1086AD	वि.सं. ११४४/1087AD
संवत २४१ बैशाख	वि.सं. ११७७/1120AD	वि.सं. ११७८/1121AD
संवत २९५ बैशाख	वि.सं. १२३१/1174AD	वि.सं. १२३२/1175AD
संवत ४३१ बैशाख	वि.सं. १३६७/1310AD	वि.सं. १३६८/1311AD
संवत ४३४ बैशाख	वि.सं. १३७०/1313AD	वि.सं. १३७१/1314AD
संवत ५१२ बैशाख	वि.सं. १४४८/1391AD	वि.सं. १४४९/1392AD
संवत ५२३ बैशाख	वि.सं. १४५९/1402AD	वि.सं. १४६०/1403AD
संवत ५३० बैशाख	वि.सं. १४६६/1409AD	वि.सं. १४६७/1410AD
संवत ५५२ बैशाख	वि.सं. १४८८/1431AD	वि.सं. १४८९/1432AD
संवत ५८९ बैशाख	वि.सं. १५२५/1468AD	वि.सं. १५२६/1469AD
संवत ५९८ बैशाख	वि.सं. १५३४/1477AD	वि.सं. १५३५/1478AD

नतिजा

यसरी नेपालसंवतको अंकलाई तदनुसार समकालीन विक्रमसंवतको बैशाख बनाउन ९३७ जोड्ने र इश्वीसंवत बनाउन ८८० जोड्ने चलनचल्दै आएको छ यसले हरेक

अंकलाई १ वर्ष अगाडि धकेल्दै गएको छ । यो गलत हो । यहाँ केवल १ वर्षको अन्तरको सवाल मात्र होइन सैद्धान्तिक त्रुटी समेत हो भन्ने प्रष्ट बोध हुन आउछ । यहाँ अभिलेखका सम्पादन कर्ताहरू आफ्नै सिद्धान्तबाट च्युत भइरहेको कुरा होशै गर्न सकेन भन्ने पनि टड्कारो रूपले देखियो ।

जेष्ठ :

- १) ललितपुर गुइतः विहारको ने.सं. १४४ को अभिलेख ।
संवत् १४४ जेष्ठ कृष्ण एकादशी शनिश्चरवार
- २) चाँगुनारायणको प्रतिमाको ने.सं. १७० को अभिलेख ।
संवत् १७० ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णिमा
- ३) भक्तपुर नारायण चौकको ने.सं. २८३ को अभिलेख ।
संवत् २८३ ज्येष्ठकृष्ण अष्टमी सोमवार
- ४) काठमाडौँ ब्रह्मटोलको ने.सं. २९२ को अभिलेख ।
संवत् २९२ ज्येष्ठ पूर्णिमा
- ५) चाँगुनारायण स्थानको ने.सं. २९६ को अभिलेख ।
संवत् २९६ ज्येष्ठ कृष्ण अष्टमी
- ६) फर्पिङ्ग सरस्वती खेलको ने.सं. ३१२ को अभिलेख ।
संवत् ३१२ ज्येष्ठ कृष्ण दशमी
- ७) चाँगुनारायणको ने.सं. ३५७ को अभिलेख ।
संवत् ३५७ ज्येष्ठ शुक्ल द्वादशी
- ८) फर्पिङ्ग कोछु टोलको ने.सं. ४९६ को अभिलेख ।
संवत् ४९६ ज्येष्ठ शुक्ल प्रतिपदा सोमवार
मृगशिरा नक्षत्र
- ९) काठमाडौँ नैके वहीको ने.सं. ५०८ को अभिलेख ।
संवत् ५०८ ज्येष्ठ शुक्ल दशमी उत्तर
फाल्गुणी नक्षत्र सिद्धयोग शुक्रवार
- १०) चाँगुनारायणको ने.सं. ५१३ को अभिलेख ।
संवत् ५१३ ज्येष्ठ कृष्ण अष्टमी
- ११) भक्तपुर क्वाथन टोलको ने.सं. ५४२ को अभिलेख ।
संवत् ५४२ ज्येष्ठ शुक्ल सप्तमी बुधवार
- १२) ललितपुर इवावहीको ने.सं. ५४७ को अभिलेख ।
संवत् ५४७ ज्येष्ठ शुक्ल तृतीया पुनर्वसु
उपान्त पुष्यनक्षत्र ध्रुवयोग बृहस्पतिवार
- १३) ललितपुर बुवहालको ने.सं. ५६७ को अभिलेख ।
संवत् ५६७ ज्येष्ठ शुक्ल तृतीया उपान्त चतुर्थी
पुनर्वसु नक्षत्र वृद्धि योग बृहस्पतिवार

- १४) ललितपुर ससुखेलको ने.सं. ५६७ को अभिलेख ।
संवत् ५६७ ज्येष्ठ शुक्ल प्रतिपदा रोहिणी नक्षत्र २३ घडी
उपान्त मृगशिरा नक्षत्र घृतियोग सोमवार
- १५) पशुपति ने.सं. ५७३ को अभिलेख ।
संवत् ५७३ ज्येष्ठ शुक्ल दशमी रेवती नक्षत्र
शाभनयोग शुक्रवार

- १) ललितपुर गुइतः विहारको ने.सं. १४४ को अभिलेख ।
संवत् १४४ ज्येष्ठ कृष्ण एकादशी शनिश्चरवार
नेपाल संवत्मा ८०२ जोडे शाके संवत् आउँछ ।
ने.सं. २ शाके यी दुवै संवत् कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. १४४ + ८०२ = शाके ९४६
शाके ९४६ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत् भएकोले
गर्दा शक ९४४ को कार्तिक देखि
शक ९४५ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत् = ?

वि.सं. = शक + १३५
= ९४५ + १३५ (जेष्ठ भएकोले) ।
वि.सं. = १०८०

यसको इश्वी संवत् = ?

इश्वी = शक + ७८
= ९४५ + ७८ (जेष्ठ भएकोले) ।
इश्वी = १०२३ (1023 AD May-June)

अभिलेखको संवत्	हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं.	भइरहेको अशुद्ध
संवत् १४४ ज्येष्ठ	वि.सं. १०८०/1023AD	वि.सं. १०८१/1024AD
संवत् १७० ज्येष्ठ	वि.सं. ११०६/1049AD	वि.सं. ११०७/1050AD
संवत् २८३ ज्येष्ठ	वि.सं. १२१९/1162AD	वि.सं. १२२०/1163AD
संवत् २९२ ज्येष्ठ	वि.सं. १२२८/1171AD	वि.सं. १२२९/1172AD
संवत् २९६ ज्येष्ठ	वि.सं. १२३२/1175AD	वि.सं. १२३३/1176AD
संवत् ३१२ ज्येष्ठ	वि.सं. १२४८/1191AD	वि.सं. १२४९/1192AD
संवत् ३५७ ज्येष्ठ	वि.सं. १२९३/1136AD	वि.सं. १२९४/1137AD
संवत् ४९६ ज्येष्ठ	वि.सं. १४३२/1375AD	वि.सं. १४३३/1376AD
संवत् ५०८ ज्येष्ठ	वि.सं. १४४४/1387AD	वि.सं. १४४५/1388AD
संवत् ५१३ ज्येष्ठ	वि.सं. १४४९/1392AD	वि.सं. १४५०/1393AD

संवत् ५४२ ज्येष्ठ	वि.सं. १४७८/1421AD	वि.सं. १४७९/1422AD
संवत् ५४७ ज्येष्ठ	वि.सं. १४८३/1426AD	वि.सं. १४८४/1427AD
संवत् ५६७ ज्येष्ठ	वि.सं. १५०३/1446AD	वि.सं. १५०४/1447AD
संवत् ५७३ ज्येष्ठ	वि.सं. १५०९/1452AD	वि.सं. १५१०/1453AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवत्का अंकलाई तदनुसार समकालीन विक्रम संवत्को जेठ बनाउन ९३७ जोड्ने र इश्वी संवत् बनाउन ८८० जोड्ने चलन चल्यै आएको छ। यसले हरेक अंकलाई १ वर्ष अगाडि धकेल्दै गएको छ। यो गलत हो। यहाँ केवल १ वर्षको अन्तरको सवालमात्र होइन सैद्धान्तिक त्रुटी समेत भैरहेको अवस्था प्रष्ट रूपले देखा परेको छ।

आषाढ :

- १) ललितपुर गचाननीको ने.सं. १३२ को अभिलेख
संवत् १३२ प्रथम आषाढ शुक्ल त्रयोदशी बृहस्पतिवार
- २) ललितपुर थपाहिटी ने.सं. १८५ को अभिलेख।
संवत् १८५ आषाढ शुक्ल त्रयोदशी आदित्यवार मूल नक्षत्र
- ३) देउपाटन जयबागेश्वरीको ने.सं. ३१६ को अभिलेख।
संवत् ३१६ आषाढ शुक्ल अष्टमी हस्तनक्षत्र बुधवार
- ४) काठमाडौं इटुम्बहालको ने.सं. ५०२ को अभिलेख।
संवत् ५०२ आषाढ शुक्ल दशमी शनैश्चरवार
स्वातिनक्षत्र साध्ययोग
- ५) ललितपुर उवावहीको ने.सं. ५११ को अभिलेख।
संवत् ५११ प्रथमाषाढ शुक्ल दशम्याया घटि २५
वेला एकादश्या ... सोमवार
- ६) चीनका बादशाहले शक्तिसिहरामलाई पठाएको ने.सं.
५३५ को परवाना पत्र
संवत् ५३५ आषाढ शुक्ल दशमी
- ७) चाँगुनारायणको ने.सं. ५६६ को अभिलेख
संवत् ५६६ आषाढ कृष्ण द्वितीया
- ८) ललितपुर गचाननीको ने.सं. १३२ को अभिलेख
संवत् १३२ प्रथम आषाढ शुक्ल त्रयोदशी बृहस्पतिवार
नेपाल संवत्मा ८०२ जोडे शाके संवत् आउँछ।
= २ र शाके यी दुवै संवत् कार्तिकादि हुन्।
= २ १३२ + ८०२ = शाके ९३४

शाके ९३४ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत् भएकोले
गर्दा शक ९३२ को कार्तिक देखि
शक ९३३ को आश्विन सम्म रहन्छ।

यसको विक्रम संवत् = ?

वि.सं. = शक + १३५
= ९३३ + १३५ (आषाढ भएकोले)।
वि.सं. = १०६८

यसको इश्वी संवत् = ?

इश्वी = शक + ७८
= ९३३ + ७८ (आषाढ भएकोले)।
इश्वी = १०११ (1011 AD June-July)

५) ललितपुर उवावहीको ने.सं. ५११ को अभिलेख।

संवत् ५११ प्रथमाषाढ शुक्ल दशम्याया घटि २५
वेला एकादश्या ... सोमवार

नेपाल संवत्मा ८०२ जोडे शाके संवत् आउँछ।
ने.सं. २ शाके यी दुवै संवत् कार्तिकादि हुन्।

ने.सं. ५११ + ८०२ = शाके १३१३

शाके १३१३ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत् भएकोले
गर्दा शक १३११ को कार्तिक देखि
शक १३१२ को आश्विन सम्म रहन्छ।

यसको विक्रम संवत् = ?

वि.सं. = शक + १३५
= १३१२ + १३५ (आषाढ भएकोले)।
वि.सं. = १४४७

यसको इश्वी संवत् = ?

इश्वी = शक + ७८
= १३१२ + ७८ (आषाढ भएकोले)।
इश्वी = १३९० (1390 AD June-July)

अभिलेखको संवत् हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं. भइरहेको अशुद्ध

संवत् १३२ आषाढ वि.सं. १०६८/1011AD वि.सं. १०६९/1012AD
संवत् १८५ आषाढ वि.सं. ११२१/1064AD वि.सं. ११२२/1065AD

संवत् ३१६ आषाढ	वि.सं. १२५२/1195AD	वि.सं. १२५३/1196AD
संवत् ५०२ आषाढ	वि.सं. १४३८/1381AD	वि.सं. १४३९/1382AD
संवत् ५११ आषाढ	वि.सं. १४४७/1390AD	वि.सं. १४४८/1391AD
संवत् ५३५ आषाढ	वि.सं. १४७१/1414AD	वि.सं. १४७२/1415AD
संवत् ५६६ आषाढ	वि.सं. १५०२/1445AD	वि.सं. १५०३/1446AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवतका अंकलाई तदनुसार समकालीन विक्रम संवतको आषाढ बनाउन ९३७ जोड्ने र इशवी संवत बनाउन ८८० जोड्ने चलन चल्दै आएको छ। यसले हरेक अंकलाई १ वर्ष अगाडि धकेल्दै गएको छ। यो गलत हो। यहाँ केवल १ वर्षको अन्तरको सवालमात्र होइन सैद्धान्तिक त्रुटि समेत भैरहेको अवस्था प्रष्ट रूपले देखापरेको छ।

ने.सं. ५११ को ल.पु. उवावहीको अभिलेखमा दिइएको छ कि नेपालसंवतमा ८०२ जोड्दा आउने शाके संवत् १३१३ दिइएको छ। तर शाके र शक एउटै हो भन्ने भ्रमको विकास भैसकेको समय भएर शाके १३१३ लाई नै शक संवत् मानेको छ। वास्तवमा कार्तिकादि शाके संवत् हो भन्ने नबुझेर गलत पद्धतिको विकास भयो। नेपालको इतिहासमा यो गम्भीर रोगको रूपमा रहँदै आयो।

शाके संवत् कार्तिकादि र शक संवत् चैत्रादि भएको हुँदै त्यतिमात्र होइन शक भन्दा शाके २ वर्ष पहिले आरम्भ भएको संवत् भएको हुनाले वास्तविक शक १३११ को कार्तिक देखि १३१२ को आश्विन सम्म रहन्छ। अतः चैत्र भन्दा अघि शक १३११ थियो भने चैत्रदेखि शक १३१२ हुने भएकोले त्यसै वाट आषाढमा शक १३१२ आषाढ हुने हो, शक १३१३ आषाढ हुने होइन। किनभने नेपालसंवतको आरम्भ हुँदा शक ८०१ कार्तिक भएका दृष्टान्त हुँदा हुँदै ८०२ जोड्नु पुग्नु स्वतः सिद्ध गलत कार्य हो।

ने.सं. ५११ ल.पु. उवावहीको अभिलेखमा सनसनी फैलाउने अर्को कुरा पनि दिइएको छ। त्यो के हो भने ने.सं. ५११ आषाढको तदनुसार विक्रमसंवत् १४४४ आषाढ भनी वाक्यायदा दिइएको छ। यसको मतलव त्यो वेला नेपालसंवतमा ९३७ जोडेपछि विक्रमसंवत् आउने मान्यता पनि थाहा नभएको र शक संवत्मा १३५ जोडे विक्रमसंवत् आउने तथ्यको पनि जानकारी नभएको प्रष्ट हुन आउछ। यदि नेपालसंवतमा ९३७ जोड्नु पर्छ भन्ने थाहा भएको भए ने.सं. ५११ + ९३७ = वि.सं. १४४८ गर्थे होला। नेपाल संवत्मा

८०२ जोडेको शाके १३१३ लाई नै शक माने पछि त्यसमा १३५ जोड्दा वि.सं. १४४८ नै लेख्थे होला तर वि.सं. १४४४ किन लेखियो भन्ने सम्बन्धमा कुनैपनि इतिहासकारहरूको चासो गएको छैन। समष्टिगत रूपमा भन्नु पर्दा नेपालमा चल्दै आएको विक्रमसंवत्को जग छैन भन्ने प्रष्टरूपले देखाउछ। यदि विक्रमसंवत्को जग भइदिएको भए ने.सं. ५११ को समानान्तर वर्ष विक्रम संवत् १४४४ हुने थिएन शक संवत्मा १३५ जोडे विक्रमसंवत् आउनु पर्ने त्यो पनि नदेखिएबाट विक्रमसंवत् कल्पित धरातलको उपज मात्र हुन भनी ठोकुवाका साथ भन्न सकिन्छ।

अधिमासहरू

- १) ललितपुर गचाननीको ने.सं. १३२ को अभिलेख संवत् १३२ प्रथम आषाढ शुक्ल त्रयोदशी वृहस्पतिवार
- ५) ललितपुर उवावहीको ने.सं. ५११ को अभिलेख संवत् ५११ प्रथमाषाढ शुक्ल दशम्याया घटि २५ वेला एकादश्या ... सोमवार

यी दुइ अभिलेखमा प्रथम आषाढ उल्लेख आएबाट यी वर्षमा अधिमास मानेको रहेछ भन्ने बोध हुन आउँछ।

ने.सं. १३२ मा मानेको अधिमास

ने.सं. १३२ + ८०२ = शाके ९३४

शाके ९३४ = शक ९३२ कार्तिक - शक ९३३ आश्विन

केरो लक्ष्मण छत्रेले गनेको अधिमास र क्षयमान सारणीमा शक ९३२ कार्तिक देखि शक ९३३ को आश्विन भित्र अधिमास परेको देखिएन। तर शक ९३४ जेठमा अधिमास देखियो। शक ९३४ जेठको अधिमास शक ९३२ देखि शक ९३३ को वर्ष भित्र परेन। यसले के देखाउछ भने शाके ९३४ लाई नै शक मानेको बुझियो।

धर्म निर्णय तिथिसार संग्रहको नारद मत र भारद्वाज मतले के भन्छ ? नारदमत अनुसार जेठमा परेको अधिमास आषाढमा मान्ने रीत दिइएको छ तर नारदमत चैत्रादि वर्षको सिद्धान्तका आधारित छ। नेपाल संवत् कार्तिकादि सिद्धान्तमा आधारित भएकोले नारदमत आकर्षित भएको मान्न मिल्दैन।

त्यस्तै गरी भारद्वाज मत अनुसार जेष्ठमा परेको अधिमास पौषमा मानिने भएकोले अभिलेखमा जेठमा परेको

अधिमास आषाढमा लिएको देखिएबाट भारद्वाजमत आकर्षित भएन ।

समग्रमा भन्नु पर्दा यो वर्षमा शाके संवतलाई नै शक संवत ठानेर शक संवतको ९३४ जेठको अधिमास यहाँ आषाढमा मनाइयो । तर यो गलत थियो ।

ने.सं. ५११ मा मानेको अधिमास

ने.सं. ५११ + ८०२ = शाके १३१३

शाके १३१३ = शक १३११ कार्तिक - शक १३१२ आश्विन

केरो लक्ष्मण छत्रेले गनेको अधिमास र क्षयमास मारणीमा शक १३११ को जेठमा पनि अधिमास छ । शक १३१३ भाद्रमा पनि अधिमास छ । शक १३११ जेठको अधिमास र शक १३१३ भाद्रको अधिमास यी दुवै शक १३११ कार्तिक - शक १३१२ आश्विन भित्र परेन । तापनि जेठमा परेको अधिमास ने.सं. ५११ आषाढमा मानियो भन्नु पर्‍यो ।

धर्म निर्णय तिथिसार संग्रहको नारदमत अनुसार जेठमा परेको अधिमास आषाढमा लिइने रीत त छ तर शक १३११ जेठ ने.सं. ५११ को वर्ष भित्र पर्दैन । भारद्वाज मत अनुसार त जेठमा परेको अधिमास पौषमा मान्ने रीत मात्र भएबाट यहाँ यो मत आकर्षित भएन भन्न सकिन्छ ।

शक १३१३ भाद्रमा अधिमास छ नारदमत अनुसार भाद्रमा परेको अधिमास आषाढमा मान्ने रीत छ भारद्वाज मत अनुसार पनि भाद्रमा परेको अधिमास आषाढमा मान्ने गन छ यसको मतलब भारद्वाज मत आकर्षित भयो भन्न खोजिएला । तर शक १३१३ भाद्रको अधिमास शक १३११ कार्तिक - शक १३१२ आश्विन भित्र पर्दैन ।

यस प्रकार शाके संवतलाई शक संवत हो भन्ने गलत अवधारणाको प्रवेशले गर्दा इतिहासमा हरेक ठाउँमा समस्या पार्दै आएको प्रष्ट हुन्छ ।

श्रावण :

१) भक्तपुर दरवारको ने.सं. ५७३ को अभिलेख ।

संवत ५७३ श्रावण शुक्ल पूर्णमास्यां श्रावण नक्षत्र आयुष्मान योगे शुरुवासरे

पूर्व मध्यकालको अभिलेखमा प्रकाशित जम्मा १४३ वटा अभिलेख छापिएका छन् ती मध्ये संजोगले श्रावण महिनाको यो एउटा अभिलेखमात्र परेको छ ।

नेपाल संवतमा ८०२ जोडेपछि शाके संवत आउँछ ।

ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. ५७३ + ८०२ = शाके १३७५

शाके १३७५ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले गर्दा शक १३७३ को कार्तिक देखि शक १३७४ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?

वि.सं. = शक + १३५

= १३७४ + १३५ (श्रावण भएकोले) ।

वि.सं. = १५०९

यसको इश्वी संवत = ?

इश्वी = शक + ७८

= १३७४ + ७८ (श्रावण भएकोले) ।

इश्वी = १४५२ (1452 AD July-August)

अभिलेखको संवत हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं. भइरहेको अशुद्ध

संवत ५७३ श्रावण वि.सं. १५०९/1452AD वि.सं. १५१०/1453AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवतका अंकलाई तदनुसार समकालीन विक्रम संवतको श्रावण बनाउन ९३७ जोड्ने र इश्वी संवत बनाउन ८८० जोड्ने चलन चल्दै आएको छ । यो अभिलेख संग्रह (पूर्व मध्यकालको अभिलेख संग्रह) मा पनि हचुवा ढंगले ९३७ जोडेर विक्रमसंवत बनाइयो यो त्रुटी हो ।

भाद्र :

१) काठमाडौं ब्रह्मटोलको ने.सं. २५९ को अभिलेख ।

संवत २५९ भाद्रपद कृष्ण सप्तम्याम्

२) चाँगुनारायणको ने.सं. ५९४ को अभिलेख ।

संवत ५९४ भाद्रपद शुक्ल द्वादशी श्रावण नक्षत्र बुधवार

पूर्व मध्यकालका अभिलेखमा प्रकाशित जम्मा १४३ वटा अभिलेख मध्ये संजोगले यी दुई अभिलेख भाद्र महिनाको पाइएका छन् ।

१) काठमाडौं ब्रह्मटोलको ने.सं. २५९ को अभिलेख ।

संवत २५९ भाद्रपद कृष्ण सप्तम्याम्

नेपाल संवत्मा ८०२ जोडे शाके संवत् आउँछ ।
ने.सं. २ शाके यी दुवै संवत् कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. २५९ + ८०२ = शाके १०६१
शाके १०६१ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत् भएकोले
गर्दा शक १०५९ को कार्तिक देखि
शक १०६० को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत् = ?
वि.सं. = शक + १३५
= १०६० + १३५ (भाद्र भएकोले) ।
वि.सं. = ११९५

यसको इश्वी संवत् = ?
इश्वी = शक + ७८
= १०६० + ७८ (भाद्र भएकोले) ।
इश्वी = ११३८ (1138 AD Aug-Sept)

अभिलेखको संवत् हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं. भइरहेको अशुद्ध
संवत् २५९ भाद्र वि.सं. ११९५/1138AD वि.सं. ११९६/1139AD
संवत् ५९४ भाद्र वि.सं. १५३०/1473AD वि.सं. १५२६/

नतिजा

यसरी नेपाल संवत्को अंकलाई तदनुसार समकालीन
विक्रम संवत्को भाद्र बनाउन ९३७ जोडेर वि.सं. ११९६
बनाएका छन् । हुनपर्ने वि.सं. ११९५ मात्र थियो । अर्को ने.सं.
५९४ को अंकलाई वि.सं. १५२६ लेखेका छन् यहाँ अभिलेख
सम्पादन कर्ताले भुलेर ९३२ मात्र जोडेर १५२६ बनाएका
छन् ।

आश्विन :

- १) ललितपुर पिवहालको ने.सं. ४७९ को अभिलेख ।
संवत् ४७९ आश्विन शुक्ल त्रयोदश्यां शौरवासरे
- २) स्वयम्भुको ने.सं. ४९२ को अभिलेख ।
संवत् ४९२ अशुनि शुक्ल पूर्णमास्या तिथी आश्विन
नक्षत्रे सुकर्म योगे बुधवासरे
- ३) ललितपुर चिकंवाहिलको ने.सं. ५३६ को अभिलेख ।
संवत् ५३६ आश्विन शुक्ल पूर्णमास्यां तिथौ अंगार वासरे

४) चाँगुनारायणको ने.सं. ५८५ को अभिलेख ।
संवत् ५८५ आश्विन शुदि १५

५) चाँगुनारायणको ने.सं. ५९१ को अभिलेख ।
संवत् ५९१ आश्विन शुक्ल पूर्णिमा
मूल पाठमा संवत् ५८५ भनी गलत लेखिएको

१) ललितपुर पिवहालको ने.सं. ४७९ को अभिलेख ।
संवत् ४७९ आश्विन शुक्ल त्रयोदश्यां शौरवासरे
नेपाल संवत्मा ८०२ जोडे शाके संवत् आउँछ ।
ने.सं. २ शाके यी दुवै संवत् कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. ४७९ + ८०२ = शाके १२८१
शाके १२८१ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत् भएकोले
गर्दा शक १२७९ को कार्तिक देखि
शक १२८० को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत् = ?
वि.सं. = शक + १३५
= १२८० + १३५ (आश्विन भएकोले) ।
वि.सं. = १४१५

यसको इश्वी संवत् = ?
इश्वी = शक + ७८
= १२८० + ७८ (आश्विन भएकोले) ।
इश्वी = १३५८ (1358 AD Sept-Oct)

अभिलेखको संवत् हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं. भइरहेको अशुद्ध
संवत् ४७९ आश्विन वि.सं. १४१५/1358AD वि.सं. १४१६/1359AD
संवत् ४९२ आश्विन वि.सं. १४२८/1371AD वि.सं. १४२९/1372AD
संवत् ५३६ आश्विन वि.सं. १४७२/1415AD वि.सं. १४७३/1316AD
संवत् ५८५ आश्विन वि.सं. १५२१/1464AD वि.सं. १५२२/1465AD
संवत् ५९१ आश्विन वि.सं. १५२७/1470AD वि.सं. १५२८/1471AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवत्का अंकलाई तदनुसार समकालीन
विक्रम संवत्को आश्विन बनाउन ९३७ जोड्ने र इश्वी
संवत् बनाउन ८८० जोड्ने चलन चलदै आएको र अभिलेख
सम्पादन गरी अनुवाद गर्ने क्रममा विक्रमसंवत् बनाउन ९३७
जोडियो जसको परिणाममा ऐतिहासिक कालक्रममा त्रुटीपूर्ण
भइ रहको छ ।

कार्तिक :

- १) चाँगुनारायणको ने.सं. २६० को अभिलेख ।
संवत २६० कार्तिक शुक्ल पन्चदश्या
- २) ललितपुर कुम्भेश्वरको ने.सं. २९१ को अभिलेख ।
संवत २९१ कार्तिक शुक्लाष्टम्याम्
- ३) ललितपुर बल टोलको ने.सं. २९२ को अभिलेख ।
संवत २९२ कार्तिक
- ४) ललितपुर मोतीटारका ने.सं. ३५३ को अभिलेख ।
संवत ३५३ कार्तिक कृष्ण
- ५) पनौतिको ने.सं. ५२१ को अभिलेख ।
संवत ५२१ कार्तिक शुक्ल चतुर्दशी आदित्यवासरे
- ६) चाँगुनारायणको ने.सं. ५३३ को अभिलेख ।
संवत ५३३ कार्तिक शुक्ल द्वादशी
- ७) ललितपुर भण्डारखालको ने.सं. ५४७ को अभिलेख ।
संवत ५४७ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा बुधवार
- ८) काठमाडौं टेवहालको ने.सं. ५८३ को अभिलेख ।
संवत ५८३ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा
- ९) भक्तपुर तुलाछे टोलको ने.सं. ५८८ को अभिलेख
संवत ५८८ कार्तिक कृष्ण द्वितीया शुक्रवासरे
- १०) चाँगुनारायणको ने.सं. ६०१ को अभिलेख
संवत ६०१ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा
- ११) चाँगुनारायणको ने.सं. २६० को अभिलेख ।
संवत २६० कार्तिक शुक्ल पन्चदश्या
नेपाल संवतमा ८०२ जोडे शाके संवत आउँछ ।
ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. २६० + ८०२ = शाके १०६२
शाके १०६२ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक १०६० को कार्तिक देखि
शक १०६१ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?
वि.सं. = शक + १३५
= १०६० + १३५ (कार्तिक भएकोले) ।
वि.सं. = ११९५

यसको इश्वी संवत = ?

इश्वी = शक + ७८
= १०६० + ७८ (कार्तिक भएकोले) ।
इश्वी = ११३८ (1138 AD Oct-Nov)

अभिलेखको संवत	हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं.	भइरहेको अशुद्ध
संवत २६० कार्तिक	वि.सं. ११९५/1138AD	वि.सं. ११९६/1139AD
संवत २९१ कार्तिक	वि.सं. १२२६/1169AD	वि.सं. १२२७/1170AD
संवत २९२ कार्तिक	वि.सं. १२२७/1170AD	वि.सं. १२२८/1171AD
संवत ३५३ कार्तिक	वि.सं. १२८८/1231AD	वि.सं. १२८९/1232AD
संवत ५२१ कार्तिक	वि.सं. १४५६/1399AD	वि.सं. १४५७/1400AD
संवत ५३३ कार्तिक	वि.सं. १४६८/1411AD	वि.सं. १४६९/1412AD
संवत ५४७ कार्तिक	वि.सं. १४८२/1425AD	वि.सं. १४८३/1426AD
संवत ५८३ कार्तिक	वि.सं. १५१८/1461AD	वि.सं. १५१९/1462AD
संवत ५८८ कार्तिक	वि.सं. १५२३/1466AD	वि.सं. १५२४/1467AD
संवत ६०१ कार्तिक	वि.सं. १५३६/1479AD	वि.सं. १५३७/1480AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवतका अंकलाई तदनुसार समकालीन विक्रम संवतको कार्तिक बनाउन ९३६ जोड्ने र इश्वी संवत बनाउन ८७९ जोड्ने चलन चल्दै आएको हुँदा यहाँ अभिलेख सम्पादन गरी अनुवाद गर्ने क्रममा विक्रम संवत बनाउन ९३६ जोडियो जसको परिणाममा ऐतिहासिक कालक्रममा नुटीपूर्ण भइरहेको छ ।

मार्गशिर :

- १) शिवदेवको पालाको ने.सं. २२१ को अभिलेख ।
संवत २२१ मार्ग शुक्ल दशम्याम्
- २) आनन्ददेवको पालाको ने.सं. २८२ को अभिलेख ।
संवत २८२ मार्गशिर शुक्ल पूर्णमास्यां
- ३) स्वयम्भुको अभिलेखमा उल्लेख आए अनुसार
संवत ४७० मार्गशुक्ल दशमी वृहस्पतिवार
- ४) देउपाटन जयवागीश्वरी ने.सं. ५०८ को अभिलेख ।
नेपालिका सम्बत्सरे ५०८ मार्गशिर शुक्ल दशम्याम् वृहस्पतिवार
- ५) नालाको ने.सं. ५१७ को अभिलेख ।
संवत ५१७ मार्गशुक्ल सप्तमितिथौ
- ६) पशुपतिको ने.सं. ५६७ को अभिलेख ।
नेपाल सम्बत्सरे ५६७ मार्ग शुक्ल सप्तमी .. वृहस्पतिवासरे

१) शिवदेवको पालाको ने.सं. २२१ को अभिलेख ।
संवत २२१ मार्ग शुक्ल दशम्याम्
नेपाल संवतमा ८०२ जोडे शाके संवत आउँछ ।
ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. २२१ + ८०२ = शाके १०२३
शाके १०२३ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक १०२१ को कार्तिक देखि
शक १०२२ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?
वि.सं. = शक + १३५
= १०२१ + १३५ (मार्ग भएकोले) ।
वि.सं. = ११५६

यसको इश्वी संवत = ?
इश्वी = शक + ७८
= १०२१ + ७८ (मार्ग भएकोले) ।
इश्वी = १०९९ (1099 AD Nov-Dec)

अभिलेखको संवत	हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं.	भइरहेको अशुद्ध
संवत २२१ मार्ग	वि.सं. ११५६/1099AD	वि.सं. ११५७/1100AD
संवत २८२ मार्ग	वि.सं. १२१७/1160AD	वि.सं. १२१८/1161AD
संवत ४७० मार्ग	वि.सं. १४०५/1348AD	वि.सं. १४०६/1349AD
संवत ५०८ मार्ग	वि.सं. १४४३/1386AD	वि.सं. १४४४/1387AD
संवत ५१७ मार्ग	वि.सं. १४५२/1395AD	वि.सं. १४५३/1396AD
संवत ५६७ मार्ग	वि.सं. १५०२/1445AD	वि.सं. १५०३/1446AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवतका अंकलाई तदनुसार विक्रमसंवतको मार्ग महिना बनाउदा जुन ९३६ जोड्ने र इश्वी संवत बनाउदा ८७९ जोड्ने चलन चल्दै आयो । यो तरिका ऐतिहासिक कालक्रममा त्रुटीपूर्ण हो गलत हो । यही तरिका पूर्व मध्यकालको अभिलेख सम्पादन कार्यमा अवलम्बन भएको छ । यसले इतिहासलाई भलो गरेको छैन ।

पौष :

१) फर्पिङ्गको ने.सं. ३८१ को अभिलेख ।
संवत ३८१ पौसी शुक्ल दिवाष्टम्यां

२) ललितपुर भण्डारखालको ने.सं. ५३५ को अभिलेख ।
संवत ५३५ पौष शुक्ल पूर्णमास्या बुधवासरे
३) ललितपुर सौगल टोलको ने.सं. ५७४ को अभिलेख
संवत ५७४ द्विपौष शुक्ल

१) फर्पिङ्गको ने.सं. ३८१ को अभिलेख ।
संवत ३८१ पौसी शुक्ल दिवाष्टम्यां
नेपाल संवतमा ८०२ जोडे शाके संवत आउँछ ।
ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. ३८१ + ८०२ = शाके ११८३
शाके ११८३ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक ११८१ को कार्तिक देखि
शक ११८२ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?
वि.सं. = शक + १३५
= ११८१ + १३५ (पौष भएकोले) ।
वि.सं. = १३१६
यसको इश्वी संवत = ?

इश्वी = शक + ७८/७९ (पौषमा जनवरी पर्ने
र जनवरीबाट इश्वी संवत फेरिने
भएकोले)
= ११८१ + ७९

इश्वी = १२६० (1260AD) यो महिनामा 1259
Dec. र 1260 Jan. पर्दछ

३) ललितपुर सौगल टोलको ने.सं. ५७४ को अभिलेख
संवत ५७४ द्विपौष शुक्ल
नेपाल संवतमा ८०२ जोडे शाके संवत आउँछ ।
ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।
ने.सं. ५७४ + ८०२ = शाके १३७६
शाके १३७६ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक १३७४ को कार्तिक देखि
शक १३७५ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?

वि.सं.	= शक + १३५
	= १३७४ + १३५ (पौष भएकोले) ।
वि.सं.	= १५०९
यसको इश्वी संवत	= ?
इश्वी	= शक + ७८/७९ (पौषमा जनवरी पर्ने र जनवरीबाट इश्वी संवत फेरिने भएकोले)
	= १३७४ + ७९
इश्वी	= १४५३ (1453AD) यो महिनामा 1452 Dec. र 1453 Jan. पर्दछ

ने.सं. ५७४ मा मानेको अधिमास सम्बन्धमा

अभिलेखमा द्विपौष उल्लेख आएबाट ने.सं. ५७४ पौषमा अधिमास मानेको रहेछ भन्ने बोध हुन आउछ ।

ने.सं. ५७४ + ८०२ = शाके १३७६

शाके १३७६ = शक १३७४ कार्तिक - शक १३७५ आश्विन

केरो लक्ष्मण छत्रेको अधिमास र क्षयमास सारणीमा शक १३७४ कार्तिक देखि शक १३७५ को आश्विन भित्र अधिमास परेको देखिएको छैन । यसको मतलब शाके १३७६ नाई नै शक संवत ठान्न पुगेको बोध हुन्छ ।

धर्म निर्णय तिथिसार संग्रहको नारद मत अनुसार भन्नुपर्दा जेठमा परेको अधिमास आषाढमा मान्नु पर्ने गन दिइएको छ तर अभिलेखमा पौषमा अधिमास मानेको देखिएबाट यहाँ नारदमत आकर्षित भएन भन्ने बुझियो ।

धर्म निर्णय तिथि सार संग्रहको भारद्वाज मत अनुसार भन्नुपर्दा जेठमा परेको अधिमास पौषमा मान्ने रीत दिइएको र अभिलेखमा पनि पौषमा अधिमास देखिएबाट भारद्वाज मत आकर्षित भयो भन्न बेर छैन । नेपाल संवत कार्तिकादि मतमा आधारित भएको र भारद्वाज मत भने माघादि वर्षमा आधारित भएकोले संगति मिल्यो भन्न नमिल्ने प्रष्ट छ ।

परम्परागत कार्तिकादि मत अनुसार भन्नु पर्दा जेठमा परेको अधिमास पौषमा मान्ने रीत दिइएको र अभिलेखमा पनि पौषमा अधिमास देखिएबाट यहाँ परम्परागत कार्तिकादि मत आकर्षित भयो र संगति मिल्यो भन्न सक्ने अवस्था आयो ।

तर शक १३७४ कार्तिक देखि शक १३७५ आश्विन भित्र पर्नुपर्ने नपरेबाट समस्याको जड भनेको शाके संवतलाई पनि शक संवत मान्न पुगेका हुँदा यसो भएको बोध हुन आउँछ । वास्तवमा शक १३७६ जेठ भनेको नेपालसंवत ५७४ होइन ५७५ को वर्षमा पर्नु पर्ने थियो । शाके र शक एउटै मान्ने गलत सोच भएकाले यसले दूरगामी असर पाउँ आएको र हाल सम्म पनि जुन जुन वर्षमा अधिमास पर्नु पर्ने थिएन त्यो वर्ष अधिमास मान्न जाने र जुन जुन वर्षमा अधिमास पर्‍यो तापनि नपरेको मान्दै आए । यसले नेपालको पञ्चाग गणना पद्धतिकै उपहास हुँदै आएको भन्न सकिन्छ ।

माघ :

- १) ललितपुर घायबुको ने.सं. १०७ को अभिलेख । संवत १०७ माघ महिना ... रोहिणी नक्षत्र बुधवार
- २) चाँगुनारायणको ने.सं. २२६ को अभिलेख । संवत २२६ माघकृष्ण अष्टम्यां अनुराधा नक्षत्र सोमवार
- ३) ललितपुर गुडूत विहारको ने.सं. ३६८ को अभिलेख । संवत ३६८ माघ कृष्ण नवमी
- ४) ललितपुर गुडूत: विहारको ने.सं. ३९९ को अभिलेख । संवत ३९९ माघ शुक्ल प्रतिपदा
- ५) चाँगुनारायणको ने.सं. ५०७ को अभिलेख । संवत ५०७ माघ शुक्ल पूर्णिमा मघा नक्षत्र आदित्यवार
- ६) फर्पिङ्ग गोरखनाथको ने.सं. ५११ को अभिलेख । संवत ५११ माघ शुक्ल श्रीपंचम्यां तिथौ बुधवासरे
- ७) बनेपाको ने.सं. ५१४ को अभिलेख । संवत ५१४ माघ सप्तमी वृहस्पतिवार
- ८) पशुपतिनाथको ने.सं. ५२३ को अभिलेख । संवत ५२३ माघ शुक्ल पूर्णिमा बुधवासरे
- ९) पशुपति राजराजेश्वरीको ने.सं. ५२८ को अभिलेख । संवत ५२८ माघ कृष्ण अष्टम्यां आदित्यवासरे
- १०) चाँगुनारायणको ने.सं. ५२८ को अभिलेख । संवत ५२८ माघ शुक्ल पूर्णिमा ... शुक्रवार
- ११) भक्तपुर सूर्यमढी टोलको ने.सं. ५२८ को अभिलेख । संवत ५२८ माघ शुक्ल पूर्णमास्यां तिथौ शुक्रवासरे
- १२) ललितपुर हिरण्य वर्ण महाविहारको ने.सं. ५२९ को अभिलेख । संवत ५२९ माघ कृष्ण नवम्यां शुक्रवासरे
- १३) पशुपतिको ने.सं. ५३३ को अभिलेख । संवत ५३२ माघ शुक्ल त्रयोदशी ... आदित्यवासरे

- १४) पशुपति मन्दिर ने.सं. ५३६ को अभिलेख ।
संवत् ५३६ माघ शुक्ल पञ्चम्यां
- १५) बनेपा वछु टोलको ने.सं. ५३७ को अभिलेख ।
संवत् ५३७ माघ शुक्ल षष्ठी ... आदित्यवार
- १६) फर्पिङ्ग कोथे टोलको अभिलेखमा पुरुषोत्तम स्थापनाको सन्दर्भमा । संवत् ५४१ माघ शुक्ल द्वितीया ... आदित्यवार
- १७) फर्पिङ्ग कोथेटोलको ने.सं. ५५२ को अभिलेखमा ढोका हालिएको सन्दर्भमा । संवत् ५५१ माघ कृष्ण प्रतिपदा आदित्यवार
- १८) साँगाको ने.सं. ५७३ को अभिलेख ।
संवत् ५७३ माघ शुक्ल षष्ठी ... मंगलवार
- १९) बनेपाको ने.सं. ५७९ को अभिलेख ।
संवत् ५७९ माघ मास शुक्ल आदित्यवार
- २०) भक्तपुर सिद्धपोखरीको ने.सं. ५८७ को अभिलेख ।
संवत् ५८७ माघ शुक्ल पूर्णिमा ... मंगलवार
- २१) पशुपतिको ने.सं. ५९१ को अभिलेख ।
संवत् ५९१ माघ शुक्ल नवमी ... बुधवार
- २२) भक्तपुर गा:हिटीको ने.सं. ५९७ को अभिलेख ।
संवत् ५९७ माघ शुक्ल त्रयोदशी
- १) ललितपुर घायवुको ने.सं. १०७ को अभिलेख ।
संवत् १०७ माघ महिना ... रोहिणी नक्षत्र बुधवार
नेपाल संवत्तमा ८०२ जोडे शाके संवत् आउँछ ।
ने.सं. २ शाके यी दुवै संवत् कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. १०७ + ८०२ = शाके ९०९
शाके ९०९ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत् भएकोले
गर्दा शक ९०७ को कार्तिक देखि
शक ९०८ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत् = ?
वि.सं. = शक + १३५
= ९०७ + १३५ (माघ भएकोले) ।
वि.सं. = १०४२

यसको इश्वी संवत् = ?
इश्वी = शक + ७९
= ९०७ + ७९ (माघ भएकोले) ।
इश्वी = ९८६ (986 AD Jan-Feb)

अभिलेखको संवत्	हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं.	भइरहेको अशुद्ध
संवत् १०७ माघ	वि.सं. १०४२/986AD	वि.सं. १०४३/987AD
संवत् २२६ माघ	वि.सं. ११६१/1105AD	वि.सं. ११६२/1106AD
संवत् ३६८ माघ	वि.सं. १३०३/1247AD	वि.सं. १३०४/1248AD
संवत् ३९९ माघ	वि.सं. १३३४/1278AD	वि.सं. १३३५/1279AD
संवत् ५०७ माघ	वि.सं. १४४२/1386AD	वि.सं. १४४३/1387AD
संवत् ५११ माघ	वि.सं. १४४६/1390AD	वि.सं. १४४७/1391AD
संवत् ५१४ माघ	वि.सं. १४४९/1393AD	वि.सं. १४५०/1394AD
संवत् ५२३ माघ	वि.सं. १४५८/1402AD	वि.सं. १४५९/1403AD
संवत् ५२८ माघ	वि.सं. १४६३/1407AD	वि.सं. १४६४/1408AD
संवत् ५२९ माघ	वि.सं. १४६४/1408AD	वि.सं. १४६५/1409AD
संवत् ५३३ माघ	वि.सं. १४६८/1412AD	वि.सं. १४६९/1413AD
संवत् ५३६ माघ	वि.सं. १४७१/1415AD	वि.सं. १४७२/1416AD
संवत् ५३७ माघ	वि.सं. १४७२/1416AD	वि.सं. १४७३/1417AD
संवत् ५४१ माघ	वि.सं. १४७६/1420AD	वि.सं. १४७७/1421AD
संवत् ५५१ माघ	वि.सं. १४८६/1430AD	वि.सं. १४८७/1431AD
संवत् ५७३ माघ	वि.सं. १५०८/1452AD	वि.सं. १५०९/1453AD
संवत् ५७९ माघ	वि.सं. १५१४/1458AD	वि.सं. १५१५/1458AD
संवत् ५८७ माघ	वि.सं. १५२२/1466AD	वि.सं. १५२३/1467AD
संवत् ५९१ माघ	वि.सं. १५२६/1470AD	वि.सं. १५२७/1471AD
संवत् ५९७ माघ	वि.सं. १५३२/1476AD	वि.सं. १५३३/1577AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवत्तका अंकलाई तदनुसार विक्रम संवत्तको माघ महिना बनाउदा ने.सं. मा ९३६ र इश्वी संवत्त बनाउँदा ८८० जोड्ने चलन चल्दै आयो । वास्तवमा यो चलन सही होइन । तर पूर्वमध्यकालका अभिलेख सम्पादन कार्यमा अवलम्बन गर्दा यही गलत चलनलाई उतारेको छ । ने.सं. ५११ आषाढको एउटा अभिलेखमा यसको समानान्तर विक्रमसंवत् १४४४ किन दिइयो भन्ने तर्फ अभिलेख सम्पादन कर्ताले कोट्याउन चाहेन त्यो किन ? ने.सं. ५११ माघलाई वि.सं. १४४७ भनेर उल्लेख गरिए पछि ने.सं. ५११ आषाढमा त वि.सं. १४४८ हुन आउनु पर्नेमा अभिलेखमा वि.सं. १४४४ मात्र दिइएको छ यस तर्फ ध्यान नदिनुको तात्पर्य के होला ? प्रष्ट रूपले बोध हुन आउछ कि नेपालमा विक्रम संवत्तको जग थिएन । विक्रमसंवत्त विलकूल कपोलकल्पित धरातलबाट उठेर आएको संवत्त हो भन्ने कुरा पुष्टी हुन्छ ।

फागुन :

- १) साँखु बज्रयोगिनीको ने.सं. २८८ को अभिलेख ।
संवत २८८ फाल्गुण कृष्णाष्टम्याम्
- २) देउपाटन जलद्रोणीको ने.सं. ४३७ को अभिलेख ।
संवत ४३७ फाल्गुण वधि २
- ३) फर्पिङ्ग कोथे टोलको ने.सं. ५५२ को अभिलेख ।
चुलिका स्थापना सन्दर्भमा संवत ५५२ फाल्गुण शुक्ल अष्टमी
आदित्यवार
- ४) ठिमी श्रीबहाल टोलको ने.सं. ५५८ को अभिलेख
संवत ५५८ फाल्गुण शुक्ल पूर्णिमा मंगलवार
- ५) चाँगुनारायणको ने.सं. ६०१ को अभिलेख ।
संवत ६०१ फाल्गुण शुक्ल गोविन्द द्वादशी
- ६) साँखु बज्रयोगिनीको ने.सं. २८८ को अभिलेख ।
संवत २८८ फाल्गुण कृष्णाष्टम्याम्
नेपाल संवतमा ८०२ जोडे शाके संवत आउँछ ।
ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. २८८ + ८०२ = शाके १०९०

शाके १०९० = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक १०८८ को कार्तिक देखि
शक १०८९ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

ग्रन्थको विक्रम संवत = ?

त्रि.सं. = शक + १३५
= १०८८ + १३५ (फागुन भएकोले) ।
त्रि.सं. = १२२३

ग्रन्थको इशवी संवत = ?

इशवी = शक + ७९
= १०८८ + ७९ (फागुन जनवरीपछि
आउने फरवरी मार्च पर्ने भएकोले) ।
इशवी = ११६७ (1167 AD Feb-March)

ग्र्यानाकर्षणः

पौष, माघ, फागुन यी तीन महिना नेपालसंवत
ग्रन्थक देखि फेर्दै आएको इशवीसंवत पनि फेरि सक्ने तर शक
संवत फेर्न बाँकीको अवस्था भएर शकमा ७९ जोड्नु पर्ने यी
ग्रन्थक अन्य महिनामा शक मा ७८ जोड्नु पर्ने भएको हो ।

अभिलेखको संवत	हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं.	भइरहेको अशुद्ध
संवत २८८ फाल्गुण	वि.सं. १२२३/1167AD	वि.सं. १२२४/1168AD
संवत ४३७ फाल्गुण	वि.सं. १३७२/1316AD	वि.सं. १३७३/1317AD
संवत ५५२ फाल्गुण	वि.सं. १४८७/1431AD	वि.सं. १४८८/1432AD
संवत ५५८ फाल्गुण	वि.सं. १४९३/1437AD	वि.सं. १४९४/1438AD
संवत ६०१ फाल्गुण	वि.सं. १५३६/1480AD	वि.सं. १५३७/1481AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवतको अंकलाई तदनुसार विक्रम
संवतको फागुन महिना बनाउदा ने.सं. ९३६ र इशवी संवत
बनाउँदा ८८० जोड्ने चलन चलदै आयो । वास्तवमा यो
चलन सही होइन । तर पूर्वमध्यकालका अभिलेख सम्पादन
गर्दा यहाँ यही चलनलाई आत्मसात गरी अवलम्बन गरिएको
छ । नेपालको इतिहासलाई शुद्ध रूपमा उतारेको छैन भन्ने
प्रष्ट रूपले बोध हुन आउछ ।

चैत्र :

- १) विष्णुको कोशको ने.सं. १२४ को अभिलेख ।
संवत १२४ चैत्र कृष्ण द्वादशी बुधवार
- २) भक्तपुर भैरव स्थानको ने.सं. १२५ को अभिलेख ।
संवत १२५ चैत्र शुक्ल त्रयोदश्याम्
- ३) ल.पु. पिंवाहालको ने.सं. ४७७ को अभिलेख ।
चैत्य जीर्णोद्धारसन्दर्भमा संवत ४७७ चैत्र शुक्ल षष्ठी
बृहस्पतिवार
- ४) ललितपुर न्हूवहालको ने.सं. ४८१ को अभिलेख ।
संवत ४८१ चैत्र कृष्ण अष्टम्याया
- ५) ललितपुर सुनधाराको ने.सं. ५२४ को अभिलेख ।
संवत ५२४ चैत्र कृष्ण अष्टम्याया बृहस्पतिवार
- ६) ललितपुर लुभुको ने.सं. ५७२ को अभिलेख ।
संवत ५७२ चैत्र शुक्ल एकादशी ... शुक्रवार
- ७) चाँगुनारायणको ने.सं. ५७८ को अभिलेख ।
संवत ५७८ चैत्र कृष्ण नवमी शुक्रवासरे
- ८) पशुपतिको ने.सं. ५९१ को अभिलेख ।
भैरव स्थापना सन्दर्भमा संवत ५८८ चैत्र कृष्ण
एकादशी शुक्रवार

- १) विष्णुको कोशको ने.सं. १२४ को अभिलेख ।
संवत १२४ चैत्र कृष्ण द्वादशी बुधवार

नेपाल संवत्मा ८०२ जोडे शाके संवत आउँछ ।
ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. १२४ + ८०२ = शाके ९२६
शाके ९२६ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक ९२४ को कार्तिक देखि
शक ९२५ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?

वि.सं. = शक + १३५
= ९२५ + १३५ (चैत्र भएकोले) ।

वि.सं. = १०६०

यसको इश्वी संवत = ?

इश्वी = शक + ७८
= ९२५ + ७८ (चैत्र भएकोले) ।

इश्वी = १००३ (1003 AD March-April)

५) ललितपुर सुनधाराको ने.सं. ५२४ को अभिलेख ।

संवत ५२४ चैत्र कृष्ण अष्टम्याया वृहस्पतिवार

नेपाल संवत्मा ८०२ जोडे शाके संवत आउँछ ।

ने.सं. र शाके यी दुवै संवत कार्तिकादि हुन् ।

ने.सं. ५२४ + ८०२ = शाके १३२६

शाके १३२६ = चैत्रादि शक पूर्व २ को संवत भएकोले
गर्दा शक १३२४ को कार्तिक देखि
शक १३२५ को आश्विन सम्म रहन्छ ।

यसको विक्रम संवत = ?

वि.सं. = शक + १३५
= १३२५ + १३५ (चैत्र भएकोले) ।

वि.सं. = १४६०

यसको इश्वी संवत = ?

इश्वी = शक + ७८
= १३२५ + ७८ (चैत्र भएकोले) ।

इश्वी = १४०३ (1403 AD March-April)

अभिलेखको संवत	हुनपर्ने शुद्ध वि.सं./इ.सं.	भइरहेको अशुद्ध
संवत १२४ चैत्र	वि.सं. १०६०/1003AD	वि.सं. १०६१/1004AD
संवत १२५ चैत्र	वि.सं. १०६१/1004AD	वि.सं. १०६२/1005AD
संवत ४७७ चैत्र	वि.सं. १४१३/1356AD	वि.सं. १४१४/1375AD
संवत ४८१ चैत्र	वि.सं. १४१७/1360AD	वि.सं. १४१८/1361AD
संवत ५२४ चैत्र	वि.सं. १४६०/1403AD	वि.सं. १४६१/1404AD
संवत ५७२ चैत्र	वि.सं. १५०८/1451AD	वि.सं. १५०९/1452AD
संवत ५७८ चैत्र	वि.सं. १५१४/1457AD	वि.सं. १५१५/1458AD
संवत ५८८ चैत्र	वि.सं. १५२४/1467AD	वि.सं. १५२५/1468AD

नतिजा

यसरी नेपाल संवतको अंकलाई तदनुसार विक्रम संवतको चैत्र महिना बनाउँदा अन्यत्र ९३६ जोड्ने गरिन्थ्यो भने अब पूर्वमध्यकालको अभिलेख नामक ग्रन्थमा भने चैत्रमा पनि ९३७ जोड्ने गरिएको छ । वास्तवमा विक्रमसंवत वैशाख देखि शुरु हुने गर्दै आएको छ । धनवज्र वज्राचार्यका अन्य पुस्तकहरूमा पनि चैत्रमा ९३७ जोड्ने गरेको देखिन्छ र पूर्णिमा त्रैमासिक पत्रिका अंक १०३ मा चैत्रमा ९३६ जोड्ने तरिका दिइएका छन् । वर्तमान क्यालेण्डर हेर्दा ९३६ जोड्नुपर्ने देखिए तापनि अभिलेख सम्पादनमा चैत्रमा पनि ९३७ जोड्नु पर्ने गरियो । यसको कुनै पुष्ट्याई दिइएको छैन । इश्वी संवत बनाउदा ८८० जोड्ने चलन चल्दै आएको छ । वास्तवमा यो चलन सही होइन ।

निष्कर्ष

यसरी बाह्रवटा महिनाका अभिलेखहरूमा भएका तिथिमितिहरू केलाएर विश्लेषण गरी हेर्दा हाम्रा अग्रजहरूले देखाइ आएको मार्ग दर्शनमा हचुवा हिसाव पो अवलम्बन गराई आएको रहेछन् र हामीले पनि होसै नपुन्याइकन अन्धानुशरण गर्दै आएका पो रहेछौं भन्ने बुझियो ।

हामीले अभिलेखमा देखापरेको नेपाल संवतलाई देखा साथ त्यसमा ९३६ र ९३७ अंक जोडी विक्रम संवत यस्तै गरी ८७९ र ८८० अंक जोडेर इश्वीसंवत बनाउने गर्दै आएका छौं । वास्तवमा यो गलत तरिका रहेछ । इतिहासलाई अभै सूक्ष्म र अभै निकटमा गई अध्ययन गर्न यो तरिका बिल्कूल काम लाग्दैन ।

हुन त प्रसिद्ध इतिहासकार स्व. धनवज्र वज्राचार्यद्वारा सम्पादन गरिएका सबै पुस्तक एवं लेखहरूमा त्यही गलत

तरिका अपनाइ आएका छन् । केवल उनी मात्र होइनन् अरुहरूले पनि यही तरिकालाई अन्धानुशरण गर्दै आएका छन् ।

अरु संवत जस्तै नेपाल संवतको शुरुवात पनि संवत १ बाट नै भएको हो । नेपाल संवत १ भनेको वि.सं. १३६ को कार्तिक देखि १३७ को आश्विन सम्म रहन्छ भन्नु र नेपालसंवतमा १३६ र १३७ जोड्नु पर्छ भन्नु सिद्धान्ततः एउटै कुरा होइनन् । त्यसैतै नेपाल संवत १ भन्नुको अर्थ इशवी ८७९ को अक्टोबर देखि ८८० को सेप्टेम्बर सम्म रहन्छ भन्नु र नेपालसंवतमा ८७९ र ८८० जोड्नु भन्ने कुरा सिद्धान्ततः एउटै कुरा होइनन् । यी कुरामा सारा इतिहासकार एवं गणकहरू दिग्भ्रमित भैरहेको अवस्था छ ।

प्रष्ट रूपले भन्नुपर्दा कतिपय इतिहासकारहरू नेपालसंवत आरम्भ हुदा विक्रमसंवत १३६ कार्तिक भन्ने पक्षमा रहेको छ । वि.सं. १३७ कार्तिकमा नेपाल संवत प्रारम्भ भएको भनी मान्न पुग्दा ऐतिहासिक कालक्रमहरूमा ऋति असर पर्दो रहेछ भन्ने कुरा एकरती पनि ख्याल गरेको देखिएन । वास्तवमा नेपालको इतिहास यति रुग्न भैरहेको कारण यही हो ।

विक्रम संवतको सवालमा सम्पूर्ण गडबडीको जड भनेकै शाके संवत र शक संवत एउटै हो भनी मानी आए

देखि शुरु हुन थाल्दछ भने इशवी संवतको सवालमा सन् १७५२ भन्दा अघिको हिसाब र सन् १७५२ देखि उप्रान्तको हिसावमा फरक छ भन्ने कुरा ख्याल नराख्नाले शुरु हुन थालेको हो । यस वारेमा छुट्टै विस्तृत व्याख्या अर्को लेखमा प्रस्तुत गरिने छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थ

१. धनवज्र वज्राचार्य - पूर्व मध्यकालका अभिलेख - नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर काठमाडौं, वि.सं. २०६८
२. नयराज पन्त - लिच्छवि संवतको निर्णय - नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान कमलादी काठमाडौं वि.सं. २०४३
३. श्याम सुन्दर राजवंशी - लिच्छविकालीन संवतको निश्चय - गिरीन्द्रमान राजवंशी र चन्द्रकिरण राजवंशी, काठमाडौं, वि.सं. २०५२
४. पूर्णिमा - इतिहास प्रधान त्रैमासिक पत्रिका संशोधन मण्डल पूर्णाङ्क ७८, २०४७ श्रावण
५. पूर्णिमा - इतिहास प्रधान त्रैमासिक पत्रिका संशोधन मण्डल पूर्णाङ्क १०३, २०४८ पौष

पुरातत्व विभागको गतिविधि

आ.ब. ०६७/६८

- सविता न्यौपाने (पौडेल)

विषय प्रवेश:

पुरातत्व विभागले विगतका आ.ब.हरूमा आफ्नो उद्देश्य र लक्ष्य प्राप्तिका लागि तय गरिएका एवं सम्पन्न गरेका कार्यको गतिविधि प्रकाशित गरिदै आए बमोजिम यस आ.ब. २०६७/६८ मा सम्पन्न गरिएका कार्यक्रमहरूलाई पनि गतिविधिको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत गतिविधिमा नेपाल अधिराज्य भरी छरिएर रहेका मूर्त एवं अमूर्त सम्पदाहरूको खोज एवं अनुसन्धान गरी तिनको महत्व र भौतिक अवस्थाको आधारमा संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्ने कार्यलाई यस विभागले प्रमुख प्राथमिकता दिएको छ । साथै सम्पदाहरूको अस्तित्व संरक्षण गरी भावी सन्ततिका लागि हस्तान्तरण गर्नु आजको आवश्यकता हो । यी कुरालाई जनचेतना अभिवृद्धिको माध्यमबाट र विगतका शीप र जागरलाई लोक सामु उजागर गर्नु पर्दछ साथै भविष्यलाई पनि मार्ग दर्शन गराउँदै लानु पर्ने कुरालाई प्रेरणा प्रदान गर्दछ भन्ने विश्वास लिएको छ । विगत केही वर्ष देखि यस विभागले जनचेतना अभिवृद्धि मूलक एवं सम्पदा संरक्षण कार्यमा जनउत्तरदायी बनाउनमा बढावा दिँदै आफ्नो वार्षिक कार्यक्रम जनमुखी अनुकुल हुने तर्फ अग्रसर रहेको देखिन्छ । राष्ट्र भित्र रहेका विभिन्न स्थानका सम्पदा संरक्षण कार्यमा जनसहभागिता बृद्धि गर्दै जनताले बढी चासो देखाओस भन्ने मूल आशय प्रतिबिम्बित गरेको छ । यसका लागि विभागले राष्ट्रभरिका सम्पदा सूचीकरण एवं बर्गिकरण कार्यलाई बढावा दिएको छ भने स्थानीय स्तरका सम्पदाहरूको जीर्णोद्धार मर्मत एवं सम्भार गर्ने काम स्थानीय निकाय मार्फत गर्न गराउन कानूनी स्वरूप समेत निर्धारण गर्ने लक्ष्य लिएको छ । उक्त लक्ष्यलाई उपलब्धीमूलक बनाउन प्राचीन स्मारक संरक्षण सम्बन्धी

कार्यविधि २०६४ लाई अबलम्बन गर्न जोड दिँदै जीर्णोद्धार कार्यलाई प्रभावकारी तुल्याउन यो निर्देशिका लगायत जीर्णोद्धार सम्बन्धी जनचेतनाका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै आएको छ ।

वार्षिक बजेट:

राष्ट्रिय सम्पदाको बृहद संरक्षण संबर्द्धन एवं जीर्णोद्धार कार्यका लागि यस विभागलाई प्राप्त हुने वार्षिक बजेट अत्यन्त न्यून मान्न सकिन्छ । न्यून आर्थिक सुविधाका कारणले गर्दा विभागले आफ्नो दायित्व र कार्य क्षेत्रमा अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल गर्न अप्ठ्यारो परिस्थिति रहेको छ । यी अप्ठ्यारा परिस्थितिका बाबजुद पनि प्राथमिकताका अनुरूप वार्षिक कार्यक्रमलाई लक्ष्य सम्म पुऱ्याउन सफल रहेको तथ्य प्रष्ट हुन आउँछ ।

आ.ब.	राष्ट्रिय विकास बजेट रु. हजारमा	पुरातत्व विभागको निमित्त छुट्टयाइएको विकास बजेट रु. हजारमा	बजेट अनुपात
२०६४/०६५	५५२६९६८२	५९३४०	०.०९३%
२०६५/०६६	९२४९९०९४७	५९५४९	०.०४२%
२०६६/०६७	९०६२८४७९३	५९५९९	०.०४९%
२०६७/०६८	३४७९०५९७४	८७९००	०.२३५%

यस विभागले चौध अञ्चल पचहत्तर जिल्लामा रहेका पुरातात्विक एवं ऐतिहासिक सम्पदा स्थलहरूको खोजी तथा अनुसन्धान एवं संरक्षण र क्षेत्रिय संग्रहालय लगायत विश्व सम्पदा क्षेत्रको सुव्यवस्था तथा सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण प्रयोगशाला समेतको आवश्यक व्यवस्था गर्दै आएको छ ।

विभागबाट संचालित विभिन्न आयोजना परियोजना मार्फत प्रत्येक वर्ष विनियोजित गरेको रकमबाट विभिन्न जिल्लाहरूमा गरि एका सम्बर्द्धन, संरक्षण, उत्खनन, क्षमता अभिवृद्धि मूलक तालिम तथा विकास कार्यक्रमहरूबाट सवैमा जानकारी गराउन आफ्नो मुखपत्र प्राचीन नेपालमा एक आर्थिक वर्ष भित्र भए गरेका कामहरूको विवरण प्रकाशन गर्दै लैजाने नीति अनुरूप यस आ.ब.मा आर्थिकवर्ष २०६७/६८ को विकास कार्यको प्रगतिको संक्षिप्त विवरण निम्न बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।

पुरातात्विक स्थल संरक्षण तथा सुधार आयोजना आ.ब.२०६७/६८

यस आयोजना अन्तर्गत पूर्व मेची देखि महाकालीसम्मका स्मारकहरूको संरक्षण संवर्द्धन गरी ऐतिहासिक एवं पुरातात्विक महत्वलाई जगेर्ना गर्नु लगायत

पुरातात्विक स्थलको खोज तथा अनुसन्धान एवं उत्खनन प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्यहरू पर्दछन् । कार्य क्षेत्रको व्यापकतालाई दृष्टिगत गर्दा उल्लेखित बजेट अत्यन्त न्यून रहेको छ । हालसम्म गरिएका अनुसन्धानबाट प्राप्त विवरणहरूका आधारमा सूचीकरण भैसकेका सम्पदाहरूको बाहुल्यतालाई मध्य नजर गर्दा उपलब्ध बजेटलाई अधिकतम सदुपयोग गरि प्रतिफल प्राप्त गर्न सम्पदाहरू प्रति जनचासो अभिवृद्धि गर्न जनसहभागितामूलक कार्यक्रम संचालन गर्नमा विशेष प्रयासहरू भईरहेको छ । फलस्वरूप यस क्षेत्रमा केही वर्षदेखि विभिन्न निकायहरू महानगरपालिका, नगरपालिका, वडा कार्यालय, स्थानीय निकायहरू, निजी गुठी एवं सरोकारवालाहरूबाट पनि उल्लेखनीय लगानी हुन थालेको छ । यस प्रकारको संलग्नताले सम्पदा संरक्षण कार्यमा महत्वपूर्ण सहयोग हुने विश्वास गरिन्छ ।

क्र.स	कार्यक्रम	वार्षिक बजेट रु. हजारमा	कैफियत
पूजीगतसर्व अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू			
१.	विभागीय सुदृढीकरण कार्यका लागि मेसिनरी उपकरण खरीद गर्ने	५६७	निरन्तरता
२.	विभागीय सुदृढीकरण अन्तर्गत सवारीसाधन मोटरसाइकल, स्कुटर खरीद गर्ने ।	६६५	"
३.	किचकबध उत्खनन गर्ने, भ्नापा	३००	"
४.	किचकबध पुरातात्विक क्षेत्रको संरक्षण गर्ने	२००	"
५.	तिलौराकोट उत्खननबाट प्राप्त पुरातात्विक सामग्रीहरूको लगत तयार गर्ने, कपिलवस्तु	१५०	"
६.	तिलौराकोट संग्रहालयमा रहेका गोठिहवा र पिपरीका पुरातात्विक सामग्रीहरूको संरक्षण, कपिलवस्तु	१५०	"
७.	फोटोग्राफी शाखामा रहेको नेगेटिभ र पोजेटिभ फिल्मलाई सूचीकरण र डिजिटाइज गर्ने	३५०	"
८.	गोरखा दरवारमा दर्शनार्थीहरूका लागि तयार पारिएको सार्वजनिक शौचालय निर्माण कार्य पूरा गर्ने	२००	"
९.	गोरखा दरवार परिसरको आवश्यक मर्मत तथा अनुसरण कार्य गर्ने	१५०	"
१०.	संग्रहालय परिसरको रुख विरुवाहरूको उपचार गर्ने	१००	"
११.	गोरखा संग्रहालयको लागि सामग्री संकलन (गुरुङ्ग, कुमाल) जातिको लोपोन्मुख तथा लोप भै सकेको सामग्री संकलन गर्ने	१००	"
१२.	क्षेत्रिय संग्रहालय सुर्खेतको मर्मत एवं भवन विस्तार गर्ने	१९००	"
१३.	क्षेत्रिय संग्रहालय पोखराको भवन विस्तार गर्ने	१६१५	"
१४.	पोखरा संग्रहालय परिसरमा माटो भने लगायत बगैचा गोडमेल सुधार गर्ने ।	१००	"

१५.	क्षेत्रिय संग्रहालयको धनकुटाको कम्पाउण्ड बाल लगायत गरा सुधार गर्नेसुधार गर्ने ।	२५०	
१६.	कपिलवस्तु संग्रहालयमा संग्रहित सामग्रीहरू व्यवस्थित गर्न भण्डारघर निर्माण गर्ने	७५०	
१७.	पुरातात्विक स्थल सिसवाकोट, अटकुनिया कुवा, तथा स्तूप संरक्षण गर्ने	३००	
१८.	प्राचीन मुद्रा खरीद गर्ने	५०	
पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र			
१९.	टक्सारस्थित महादेव मन्दिर संरक्षण गर्ने	३००	अनुदान
२०.	सुनसरी खनार स्थित थारु जातिको थान संरक्षण गर्ने	२५०	"
२१.	धनकुटा फलौंटेस्थित देवीथान संरक्षण	२००	"
मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र			
२२.	गाईखुरास्थित नर्वदेश्वर महादेव सत्तल जीर्णोद्धार, रामेछाप	४००	"
२३.	रौतहटस्थित भग्न महादेव मन्दिर जीर्णोद्धार	७५०	
२४.	गोदावरीस्थित पञ्च देवल संरक्षण ललितपुर	५००	
२५.	बुंगमती स्थित प्रथमपुर महाबिहारको जीर्णोद्धार सम्पन्न गर्ने ।	१०००	
२६.	लेले स्थित पशुपति मन्दिर संरक्षण ।	२५०	
२७.	लक्ष्मीनारायण मन्दिर संरक्षण, चापागाऊँ ललितपुर	१५०	
२८.	यलमुलस्थित कृष्ण पाटी संरक्षण, ललितपुर	१५०	" "
२९.	नारायण महादेव मन्दिर संरक्षण, शिखर आम्बोटे, काभ्रे	१५०	" "
३०.	बानेश्वरस्थित पिनासेधारा जीर्णोद्धार गर्ने	३००	" "
३१.	शंखमुल पाटी संरक्षण गर्ने, ललितपुर	४५०	
३२.	लेले स्थित शिवदेव र अश्वर्माको अभिलेख भएको क्षेत्र उत्खनन् तथा संरक्षण कार्य गर्ने	४००	
३३.	ब्रह्मायणी मन्दिरको परिसरको सत्तल संरक्षण गर्ने, देउपुर, काभ्रे	३००	ऋनदान
३४.	अशोक चैत्य र ढुङ्गेधारा संरक्षण गर्ने, चित्लाङ मकवानपुर	३५०	" "
३५.	उत्तरबाहिनी स्थित कान्ती भैरव मन्दिर संरक्षण गर्ने	१००	" "
३६.	मकवानपुर गढी संरक्षण गर्ने	७००	
३७.	धनौजी स्थित उदयेश्वर मन्दिर जीर्णोद्धार कार्य गर्ने, धनुषा	२००	" "
३८.	छत्रेवाँभ्र पुरानो गाऊँ स्थित भिमसेन मन्दिर संरक्षण गर्ने, काभ्रे	२५०	" "
३९.	गोकर्णस्थित ऐतिहासिक सेतो सत्तलको संरक्षण गर्ने	५०	अनुदानमा भए पनि मुद्दा परेकोले कार्य हुन नसकेको
४०.	दुम्जा कुशेश्वर सत्तल संरक्षण गर्ने	६५०	अनुदान
४१.	कश्यपेश्वर स्थित महादेव मन्दिरको ढोका तथा पेटी मर्मत गर्ने	१००	" "

पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र			
४२.	खड्ग देवता मन्दिर जीर्णोद्धार हुमिदसुर, बागलङ्ग	१००	" "
४३.	परशुरामेश्वर मन्दिर परिसर संरक्षण	४००	अनुदान
४४.	सिरानचोकस्थित कोट र परिसरको संरक्षण गर्ने	३००	" "
४५.	गङ्गेश्वर महादेव मन्दिर संरक्षण राम्जाकोट, तनहुँ	२५०	" "
४६.	थानीको थान संरक्षण कार्य सम्पन्न गर्ने, तनहुँ	१००	" "
४७.	भारकोट दरवारको संरक्षण कार्य पुरा गर्ने, मुस्ताङ्ग	४००	" "
४८.	शिवपर गढी संरक्षण, नवलपरासी	१००	
मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र			
४९.	मन्दुरिया देवी मन्दिर संरक्षण दाङ्ग	२००	अनुदान
५०.	दगिशरण दरवार उत्खनन् गर्ने, दाङ्ग	१५०	" "
५१.	भूर्तिका देवलहरूको संरक्षण गर्ने, दैलेख	५००	" "
५२.	बाला त्रिपुरा सुन्दरी देवी मन्दिर संरक्षण डोल्पा	३००	" "
५३.	कनक सुन्दरी मन्दिर संरक्षण, जुम्ला	३००	" "
५४.	काक्रे विहारको भग्नावशेष संरक्षण कार्य पुरा गर्ने	६००	
सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र			
५५.	पद्म प्रकाटेश्वर महादेव मन्दिर संरक्षण कार्य कैलाली	१००	अनुदान
५६.	विनायक कुची विहार नाउलाको संरक्षण र तारवार गर्ने, अछाम	२२३	
५७.	विनायकस्थित पञ्च देवलको संरक्षण कार्य निरन्तरता दिने	५००	
५८.	बैतडी स्थित पञ्च देवल संरक्षण	६००	
५९.	अजमेरुकोट स्थित देवलहाटको देवलहरूको संरक्षण, डडेलधुरा	७००	
६०.	आपतकालीन संरक्षण	७००	
पूर्णिगत खर्च तर्फको		जम्मा	२२३७०
चालु खर्च तर्फको कार्यक्रमहरू			
६१.	सम्पदा सूचीकरण कार्य अन्तर्गत उपत्यकाका ३ जिल्लाहरूको सम्पदाहरूको फोटोग्राफी विवरण तयार पारी अन्य जिल्लाहरूको वर्गीकृत सूची प्रकाशन	४९०	" "
६२.	पुरातात्विक जीर्णोद्धार सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने । डोल्पा जिल्ला	५१६	" "
६३.	क्युरीयो शाखाको सुरक्षात्मक ट्याग छपाई गर्ने, सालबसाली	२२५	" "
६४.	क्युरीयो शाखाको ठूलो तौल मेशिनको मर्मत गर्ने ।	५०	" "
६५.	फोटोग्राफी शाखाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	१२५	
६६.	फोटोग्राफी शाखामा रहेका नेगेटिभ र पोजेटिभ फिल्महरूलाई सूचीकरण गर्न आवश्यक सफ्टवेयर तयारी र सामान खरीद गर्ने	१००	
६७.	क्षेत्रिय संग्रहालय धनकुटाको प्रदर्शनी व्यवस्थापन	३५६	

६८.	गोरखा संग्रहालयको ब्रोसियर लेखाई तथा छपाई गर्ने	७५	
६९.	फोटो प्रदर्शनी गर्ने	१५०	
७०.	विभाग र मातहतका निकायहरूको संगठन संरचना सुदृढीकरणको लागि O & M सर्भे गर्ने ।	१५०	
७१.	मत्स्य नारायण क्षेत्रको अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने	१५०	
७२.	तनहुँ देवघाट स्थित मणि मुकुन्देश्वर सत्तलको उत्खनन् सहितको कार्य योजना तयार पार्ने ।	१५०	
७३.	लिंगलिंगकोटको अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने	१५०	
७४.	पाल्पा भैरव मन्दिरको अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने	१५०	
७५.	सिन्धुली गढी र हरिहरपुर गढीको गुरु योजना तयार गर्ने	३५०	
७६.	जनशक्तिहरूको क्षमता अभिवृद्धिको लागि कार्यालय व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम संचालन गर्ने	७५	
७७.	प्राचीन नेपाल छपाई ३ अंक प्रत्येक अंकको लागि रु ८० हजार	२४०	
७८.	क्षेत्रिय संग्रहालय, पोखरामा प्रतियोगितात्मक शैक्षिक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	१२६	
७९.	किचकबध उत्खननको लागि सामान खरीद दैनिक भ्रमण भत्ता एवं प्रतिवेदन प्रकाशित गर्ने	३५०	
८०.	प्रशासनिक खर्च	१८३०	निरन्तरता

विश्व सम्पदा संरक्षण आयोजना आ.ब. २०६७/६८

विश्व सम्पदा संरक्षण कार्य राष्ट्रिय महत्वको अद्वितीय वास्तुकलाको बेजोड नमूनाहरू विश्वका साभ्ना सम्पदाको रूपमा रहने यूनेस्कोको नीति अनुरूप हालसम्म काठमाण्डौ उपत्यकाका विश्व सम्पदा क्षेत्रहरूमा चाँगु नारायण क्षेत्र, बौद्धनाथ क्षेत्र, स्वयम्भू क्षेत्र, हनुमानढोका दरवार क्षेत्र, पाटन दरवार क्षेत्र, भक्तपुर दरवार क्षेत्र र पशुपतिनाथ क्षेत्र विश्व सम्पदा क्षेत्रमा समावेश छन् । त्यस्तै लुम्बिनी क्षेत्र पनि यो क्षेत्रमा समावेश भएको छ ।

यस्ता विश्व सम्पदा सुची समावेश क्षेत्रको विशेष संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि विश्व सम्पदा संरक्षण योजना संचालन भई आएको छ । यस आयोजना अन्तर्गत आ.ब. २०६७/६८ मा विभिन्न कार्यहरू भएका छन् ।

यस आयोजना अन्तर्गत काठमाण्डौ भित्रको विश्व सम्पदा सूचमा परेका संरक्षित स्मारक क्षेत्र भित्र रहेका चाँगु नारायण क्षेत्र, बौद्धनाथ क्षेत्र, स्वयम्भू क्षेत्र, हनुमानढोका दरवार क्षेत्र, पाटन दरवार क्षेत्र, भक्तपुर दरवार क्षेत्र र पशुपतिनाथ क्षेत्र पनौती क्षेत्र स्मारकको संरक्षण संबर्द्धन तथा वातावरण सुधार कार्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

क्र.स	कार्यक्रम	वार्षिक बजेट रु.हजारमा	कैफियत
क.	पुजीगतखर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू		
१.	विश्व संपदा शाखाको व्यवस्थापन सुदृढीकरणका लागि फर्निचर तथा मेशिनरी औजार खरीद गन	१३१	
२.	अनुशरण कार्य ७ वटा क्षेत्रको भारपात उखल्ने चाँगु नारायण परिसरको चौघेरा सत्तल जीर्णोद्धार गर्ने	१५००	

३.	स्वठ नारायण स्थित भजन पाटी संरक्षण	१०००	
४.	मंगलबजारस्थित भीमसेन मन्दिर संरक्षण	६८७०	
५.	५५ भ्याले दरवारमा संग्रहालय व्यवस्थापन र सुदृढीकरण गर्ने ।	१०००	
६.	क्वालखु स्थित हरि शंकर मन्दिर जीर्णोद्धार, ललितपुर	५००	
७.	हौगलस्थित पाटी संरक्षण, ललितपुर	५००	
८.	संकटा मन्दिर जीर्णोद्धार गर्ने, पनौती	४९०	
९.	अनुशरण कार्य ७ वटा क्षेत्रको भारपात उखल्ने	६००	
१०.	संरक्षित स्मारक क्षेत्रहरूको फोटो प्रदर्शनी तथा छलफल कार्यक्रम संचालन गर्ने २ क्षेत्रमा प्रति क्षेत्र रु. ८० हजार	२९६	
११.	स्वयम्भु स्थित शान्तिपुरको विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	१५०	
१२.	विश्व सम्पदा शाखाको दक्षता अभिवृद्धि गर्न तालिम संचालन गर्ने ।	५०	
१३.	विश्व सम्पदा संरक्षण एवं व्यवस्थापन कार्य सम्बन्धी प्रगति प्रतिवेदन तयार गरी UNESCO लगायत विभिन्न निकायमा पठाउने ।	५०	
१४.	UNESCO विश्व सम्पदा समितिको बैठकमा भाग लिन जाने ।	६५०	
१५.	संरक्षित स्मारक क्षेत्रका निजी तथा सार्वजनिक घर भवन तथा स्मारकहरूको वर्गीकृत इन्भेन्ट्री प्रकाशनको सामग्री तयार पार्ने ।	६०	
१६.	संरक्षित स्मारक क्षेत्रका निजी तथा सार्वजनिक घर भवन तथा स्मारकहरूको छपाइको लागि तयार पारिएको वर्गीकृत इन्भेन्ट्री प्रकाशन गर्ने ३५० पेजको	३४०	
१७.	प्रकोपको समयमा खल्ला क्षेत्रको प्रयोगको सम्भाव्यता अध्ययन गरी नक्सा तयार पार्ने ।	४००	
१८.	गोरखा संरक्षित स्मारक क्षेत्रको मापदण्ड तयार पार्ने	४०	
१९.	काठमाण्डौ उपत्यका विश्व सम्पदा स्थल (७ वटै) निजी तथा सार्वजनिक स्मारक घर भवन खाली जग्गा आदिको डाटा वेश तयार पार्ने तयार गरिएको सफ्टवेयरमा डाटा प्रविष्ट गर्ने ।	८००	
२०.	काठमाण्डौ उपत्यका विश्व सम्पदा स्थल सरोकारवाला संस्थाका पदाधिकारीहरूलाई १० दिने संरक्षण सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था गर्ने ।	१००	
२१.	संरक्षित स्मारक क्षेत्रहरूको घरहरूको नक्साको सिफारिस सम्बन्धी कार्य गर्ने	८०	
२२.	मंगलबजारस्थित भिमसेन मन्दिरको संरक्षण योजना तयार पार्ने ।	१५०	
२३.	१८ एप्रिलमा विश्व सम्पदा दिवस मनाउने	१५०	
२४.	प्रशासनिक खर्च (उपभोग र कार्यालय संचालन)	६७५	

आ.ब.२०६७।०६८ आपतकालीन संरक्षण तर्फका कार्यहरू

१.	गोरखा सडक मर्मत कार्य	रु. ७९४३७-
२.	तलेजु भित्रे चित्र संरक्षण कार्य	रु. ५६९५२-
३.	गोकर्णेश्वर महादेव मन्दिर प्रांगणको रुख कटान कार्य	रु. २४९४२।४०
४.	ललितपुर गोदामचौर स्थितभैरब मन्दिर निर्माण कार्य	रु. ७०८९०।६४
५.	दाङ पुरातात्विक उत्खनन्	रु. ७१,०००।-
६.	नासिका स्थित ढुङ्गेधारा संरक्षण कार्य	रु. ३०,०००।-
७.	क्षेत्रीय संग्रहालय, धनकुटाको प्रदर्शनी ब्यवस्था	रु. १,२५७६९।-
८.	क्षेत्रीय संग्रहालय, धनकुटाको शोकेश मर्मत कार्य	रु. १४८५०२।३४
९.	कुम्भेश्वर महादेव मन्दिर अगाडिको शिव मन्दिर संरक्षण	रु. ४२५००।-

आ.ब.२०६७।०६८ मा प्राविधिक सहयोग गराइएका तथा सहमती प्रदान गरिएका कार्यहरू

१. ललितपुर सुनाकोठी बाल कुमारी भवानी मन्दिर संरक्षण कार्यका लागि मिति २०६७।०।८ मा विभागीय सहमती प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइएको ।
२. बुढानीलकण्ठ परिसरको गणेश मन्दिर संरक्षण सहमती प्रदान गराइएको ।
३. का.म.पा. १३ स्थित धनेश्वर मन्दिर संरक्षण प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइएको
४. दोलखा, म्यासामच खलकको शिव मन्दिर पुनःनिर्माण कार्य प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिएको
५. ललितपुर वडा नं.२२, नापीचन्द्र महाविहार पुनःनिर्माण सहमती प्रदान गरिएको ।
६. का.म.पा.वडा नं.२० कोहिटी पाटी पुनःनिर्माण कार्य सहमती प्रदान गरिएको ।
७. ललितपुर ठेचो ५ ब्रह्मायणी सत्तल पुनःनिर्माणकार्य सहमती प्रदान गरिएको
८. नक्साल भगवतीस्थित शिव मन्दिर जीर्णोद्धार कार्य प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइएको
९. का.म.पा. इकुवहाल, बज्रशिल महाविहार मर्मत कार्यका लागि सहमती प्रदान गरिएको ।
१०. ल.पु.बुङ्गमति स्थित कार्यविनायक मन्दिरमा प्रवेश द्वार बनाउन सहमति प्रदान गरिएको ।
११. का.म.पा. वडा नं.५ स्थित सत्यनारायण मन्दिर पुनः निर्माण सहमती प्रदान गरिएको ।

ABOUT THE AUTHORS

Dr. Hari Shrestha	–	Associate Professor of Archaeology
Tribhuvan University
Prakash Darnal	–	Chief
National Archives
Shyam Sundar Rajbamshi	–	Chief Archaeological Officer
DoA
Sabita Neupane (Poudel)	–	Epigraphy Officer
DoA